

УДК 09[163.1=161.2]:027.7:378.4(477.74-21)

В. С. Кочмар,

зав. сектором Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел. (0482) 34 77 89

РУКОПИСНА ТА КНИЖКОВА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

У статті на основі фондів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова подано характеристику рукописно-книжкової спадщини України. Значна увага приділяється оглядам та описам церковно-богословської, правничо-ділової, художньої літератури, а також дослідженню літописів, перших граматик української мови, лексикографічних праць, що становлять собою духовну та мовну скарбницю українського народу.

Ключові слова: рукописна та книжкова спадщина України, писемні пам'ятки, Наукова бібліотека ОНУ.

Впродовж 14 років в Україні на державному рівні відзначається День української писемності та мови. Свято було встановлено відповідно до Указу Президента України Леоніда Кучми від 6 листопада 1997 р. (№ 1241/97 «Про День української писемності та мови»). В Указі зазначено: «На підтримку ініціативи громадських організацій та з урахуванням важливої ролі української мови в консолідації українського суспільства ... установити в Україні День української писемності та мови, який відзначати щорічно 9 листопада в день вшанування пам'яті Преподобного Нестора-Літописця» (Дод.: 3).

До цієї події співробітниками Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова підготовлено проект, мета якого – ознайомлення читачів з оригінальними текстами писемних пам'яток, їхніми перевиданнями, а також джерелами, які висвітлюють історію розвитку української мови та писемності на теренах України.

У рамках проекту читачам було запропоновано ознайомитись з текстами офіційних документів, матеріалами з історії виникнення української графіки, літописними та літературними пам'ятками української мови, першими граматиками, творами класиків українського слова, довідковими та публіцистичними виданнями, що зберігаються у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова.

Значення писемних пам'яток важко переоцінити, бо вони нерідко є єдиними джерелами для вивчення етнографії, історії народу, його писемної спадщини та духовної культури. Але найголовніше – дослідження писемних пам'яток має першорядне значення для вивчення історії мови, адже саме у них документально засвідчується система мови певної доби, показано, у якому напрямку розвивався фонетичний, морфологічний, синтаксичний склад мови, як і якими шляхами з часом йшло поповнення словникового фонду, визначаються шляхи й причини відмирання старих й розвитку нових елементів мовної структури. На прикладі писемних пам'яток можна також досліджувати історію становлення літературної мови, вдосконалення й урізноманітнення її функціональних стилів, становлення загальних норм і правопису, а також її зв'язків з іншими мовами.

Із здобуттям нашою державою незалежності активізувалася праця над дослідженням історії України та її духовності, через що постала нагальна потреба публікації, а також вивчення цілих корпусів джерел з історіографії, історії науки та культури. Отже, метою даної статті є огляд видатних писемних пам'яток, їхніх перевидань, а також деяких цінних джерел з історії української мови та писемності, які зберігаються у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова.

Про наявність мови та писемності у давніх українських племен можна говорити лише гіпотетично, адже пам'яток писемності того часу, які дійшли до нас, ще не достатньо для повноцінного дослідження мовних особливостей¹.

Першою писемно зафіксованою слов'янською літературною мовою стала старослов'янська (або церковнослов'янська), створена Кирилом і Мефодієм на базі давньоболгарських діалектів, яка прийшла до Київської Русі разом з впровадженням християнства у 988 р. Діяльність Кирила і Мефодія², з іменами яких пов'язують створення слов'янського алфавіту, що став графічною основою багатьох мов, в тому числі – сучасної української, викликала чимало суперечок у науковому світі. Протягом кількох століть це питання не дає спокою вченим, викликаючи різного роду дискусії³. Деякі дослідники висловлюють гіпотезу, що до прийняття християнства і запровадження старослов'янської мови в Київській державі існували пам'ятки, писані руським письмом. Це була мова, якою князі уклали договори з іншими державами, писали різні ділові документи, грамоти. Наприклад, договори з греками, написані руською мовою у 911 і 944 рр., тексти яких містяться в «Повісті временних літ».

Розвиток письменства у Київській Русі припадає на кінець X – середину XIII ст. Швидкий розвиток писемності вчені пов'язують із загальним культурним розвитком та духовними потребами населення. У XI – першій половині XIII ст. писемність широко використовувалась майже в усіх сферах життя. Книжки церковного та богословсько-філософського характеру, грамоти, договори та інші офіційні документи писалися уставом. Про розповсюдження писемності не тільки серед церковних служителів та панівної верхівки, а й серед інших верств населення свідчать берестяні грамоти, а також написи на різних предметах і на стінах будов, які робилися купцями, городянами та ремісниками [37].

Дуже довгий час на старослов'янську мову були покладені функції писемної мови, і вона була засобом міжслов'янської літературної комунікації. Нею переписувалися та створювали релігійні та офіційні тексти. Однак з чималої кількості найрізноманітніших рукописних книг, створених в XI ст., до нашого часу збереглося лише 12, з яких тільки 7 мають точну дату свого написання. Це Остромирове Євангеліє 1056-57 рр., переписаний у Києві Ізборник Святослава 1073 р. і скомпонований тут же Ізборник 1076 р., Архангельське Євангеліє 1092 р., написані у Новгороді Службові Мінеї: на вересень – 1095-1096 рр., на жовтень – 1096 р. та на листопад – 1097 р.

Виключність *Остромирового Євангелія 1056-1057 рр.* полягає у тому, що це перша слов'янська точно датована книга, яка дійшла до нас. Євангеліє було написано дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира. Свідченням цього є напис, зроблений у кінці книги. Розкішне оформлення книги свідчить про те, що вона з самого початку не була призначена для повсякденного вжитку. Мабуть, передбачалося використовувати її для здійснення церковних обрядів в Софійському соборі в Новгороді, згодом книга була передана Софії Новгородській як дар від Софії Київської. Тому не випадково на першому її аркуші пізніше було

зазначено: «Євангеліє Софійське Апракос» [37, с. 88]. У 1988 р. до дня 1000-ліття Хрещення Русі було надруковане факсимільне видання, один з примірників якого зберігається у відділі рідкісних книг та рукописів НБ (Дод.: 8).

Як цінну пам'ятку старослов'янської мови Остромирове Євангеліє почали вивчати видатні вчені XIX-XX ст. Найважливіший етап дослідження пам'ятки пов'язують з ім'ям Хранителя Відділу рукописів Імператорської Публічної бібліотеки – Олександром Христофоровичем Востоковим⁴.

У 1843 р. в Санкт-Петербурзі вийшло в світ підготовлене О. Х. Востоковим видання Остромирового Євангелія під назвою: «Остромирово евангелие 1056-57 года с приложением греческого текста евангелий и с грамматическими объяснениями, изданное А. Востоковым». Ця книга також представлена у фондах НБ (Дод.: 7) (Іл. 1). Праця О. Х. Востокова стала першою науковою публікацією⁵ пам'ятки і до сьогодення є єдиним ретельно підготовленим виданням Остромирового Євангелія. Публікацію книги було здійснено на асигновані Імператорською Академією наук кошти, надані в розпорядження Академії у 1835 р. археологом та істориком О. Д. Чертковим з цільовим призначенням спрямувати їх на видання якогось рукопису [1].

Книга мала на меті, як пише сам автор, «удовлетворение любопытства ученых исследователей языка» [8, с. VI]. У передмові Олександр Христофорович коротко викладає історію знайдення рукописної пам'ятки. Вчений, порівнюючи Остромирове Євангеліє з Острозькою Біблією, Реймським Євангелієм, приходять до висновку, що «...сравнив Остромирово Евангелие с изчисленными выше памятниками Славянской письменности, должно отдать оному первенство перед ними, если не по древности, то по полноте и правильности языка Церковнославянского, и по однообразному описанию». Автор наголошує, що він розглядав дану пам'ятку виключно з точки зору мовознавця, а пояснення тексту «в отношении к Богословию и Церковной Истории предоставляю занимающимся самими предметами» [8, с. VII].

Текст Остромирового Євангелія у виданні О. Востокова був набраний у точній відповідності до оригіналу. Для друку книги був виготовлений спеціальний близький до оригінального слов'янський шрифт. У книзі подаються літографії всіх трьох мініатюр Остромирового Євангелія (зображення Євангелістів Іоанна, Луки та Марка) і факсимільні зображення двох аркушів (арк. 89 та 210 зв.). У додатку для порівняння перекладу слов'янського тексту з грецьким, вчений наводить відповідний грецький євангельський текст (для цього О. Х. Востоков використовував два видання Нового Завіту, що вийшли у 1703 р. і у 1830 р.). У кінці книги вчений подає докладні палеографічні примітки, граматичні пояснення, складені за Остромировим Євангелієм, а також словопоказчик усіх слів, що у ньому зустрічаються з позначенням сторінки, на якій слово вживається у тексті, з визначенням граматичної форми та перекладом грецькою.

Публікація пам'ятки О. Х. Востоковим викликала живий відгук славістів багатьох країн⁶. Рецензії та відгуки на це видання друкувалися чеською, болгарською, польською та сербською мовами. Видання вченого не втратило свого наукового значення до наших часів, хоча давно вже стало бібліографічною рідкістю.

Більшість древніх рукописних книг мали перекладний характер, але при перекладі тексту переписувачі часто вносили оригінальний матеріал. Улюбленим і широко поширеним типом рукописної книги Київської Русі були Ізборники – збори всіляких висловів, витягів, сказань, повістей, притч, повчань. Серед них зустрічалися книги релігійного змісту, у тому числі призначені для церковного

богослужіння (Мінея, Службник, Євангеліє, Псалтир, Апостол тощо), і світські, наприклад, *Ізборник 1073* р.

Ізборник 1073 р. написаний дияконом Іоанном та його помічниками для Великого князя Святослава Ярославича. Він являє собою список з болгарського перекладу одного візантійського збірника, перекладеного для болгарського царя Симеона. Цю книгу називають першою енциклопедією, адже *Ізборник* містить більш ніж 400 статей, у яких розглядаються питання з філософії та математики, історії та етики, зоології та ботаніки, містяться матеріали з граматики, поезики, риторики; у ній стверджується користь знань і читання книжок. Крім глав суто богословського змісту, *Ізборник* містить наукові статті з логіки, граматики та риторики. В ньому вперше трапляються міркування з приводу питань, що не втратили сенсу і зараз: глава «про книжкове шанування», яка доводить необхідність читання для «праведного життя». Вражає художнє оформлення книги. Особливо декоративні фронтисписи⁷, яких у книзі два, та заставки⁸. Рукопис «населений» птахами та тваринами, впадають в око чудові орнаменти. Малюнок на другому аркуші *Ізборника*, на якому зображений замовник книги Святослав Ярославич з родиною, становить собою приклад мистецтва книжкової мініатюри XI ст.

У фондах Наукової бібліотеки представлено перше факсимільне видання *Ізборника 1073* р., надруковане у 1880 р. (Дод.: 6). У дореволюційній Росії випуском факсимільних видань займалися різноманітні товариства, у тому числі Товариство любителів древньої писемності⁹, засноване у Петербурзі у 1877 р. У тому ж році під наглядом та за ініціативою професора Г. Ф. Карпова¹⁰ було започатковано видання *Ізборника 1073* р. «посредством светописи ... черта в черту, ни в чем не отступая от подлинника». Тираж *Ізборника* склав всього 360 примірників, а кошти на його видання були пожертвовані одним із членів-засновників Товариства, меценатом – Тимофієм Савичем Морозовим¹¹. Текст видання друкувався за допомогою фотолітографії, а картини – фотохромолітографії. Видання продавалося по дуже високій ціні – 10 тис. рублів за примірник [35]. Слід сказати, що практично всі видання цього Товариства були малотиражними і на сьогоднішній день являють собою історичну та бібліографічну цінність.

Продовжує ряд пам'яток книжного письма XI ст. *Архангельське Євангеліє 1092* р. Історія створення пам'ятки, як і її замовник і досі залишаються невідомими. Вченими висловлюється багато версій, але жодна з них до сьогоднішнього часу не підтверджена. Відомим є тільки той факт, що у 1877 р. архангельський купець привіз цю книгу до Москви і продав антиквару С. Большакову, який запропонував її Рум'янцевському музеєві, звідки рукопис потрапив до Російської державної бібліотеки, де він зберігається і нині. Звичайно, така знахідка відразу привернула увагу багатьох вчених. О. Бичков, О. Дювернуа, Є. Карський, П. Бузук, М. Дурново, В. Щепкін, О. Шахматов – ось неповний перелік видатних дослідників, які присвятили свій час вивченню цієї пам'ятки. У 1912 р. *Архангельське Євангеліє* було видане способом триколірної фотоцинкографії як точна імітація давнього рукопису аж до відтворення дірок стародавнього пергаменту.

У 60-70 рр. XX ст. ряд текстологічних досліджень цієї пам'ятки зробила відома московська дослідниця Лідія Петрівна Жуковська¹². Під її керівництвом було підготовлене перше наукове видання безцінної пам'ятки. Книгу було видано у 1997 р. Російською державною бібліотекою за підтримки Російського гуманітарного наукового фонду (Дод.: 5).

У передмові до видання вказується, що текст рукопису передається аркуш в аркуш, стовпчик в стовпчик, рядок в рядок, буква в букву, з поділом на слова пробілами і з'єднанням частин слова знаком переносу у кінці рядків. Текст супроводжують підрядкові примітки, що торкаються питань мови і письма рукопису. У примітках, що розміщуються під стовпчиками тексту, містяться відомості про виправлення у письмі, а також припущення, чи належать вони писцю, або були зроблені пізніше. У квадратних дужках наводяться відновлені в ультрафіолетовому світлі втрачені фрагменти тексту. Крім того, у примітках вказані дефекти збереженості тексту на аркуші, а також дефекти пергаменту. До тексту додаються словопоказчик і показчик порядку розміщення глав і віршів Євангелія та призначення його читань [14, с. 8-10].

Архангельське Євангеліє унікальне з точки зору лінгвістики, палеографії та книгознавства. В художньому ж відношенні видання більш ніж скромне. Якщо Остромирове Євангеліє та Ізборник Святослава – високохудожні твори, що створювалися для представників панівних верств, то Архангельське Євангеліє відносять до переліку скромних за своїм виглядом творів. У ньому немає малюнків і мініатюр, проте наявні стримані за кольором, але гармонійні за пропорціями і прикрасам заставки. Рівні рядки лише на деяких сторінках розділені кіноварним рядком з буквицями¹³.

В епоху рукописної книжності склалися майже всі основні елементи книги, які ми маємо сьогодні, фактично сформувався характерний вигляд богослужбової книги, а прийоми та способи її художнього оформлення визначили характер оформлення друкованої книги.

Рукописні книги у Древній Русі дуже часто виготовлялися на замовлення і були призначені для «підношення», тобто подарунку, і представляли собою видатні зразки книжкового оформлення, неповторні і єдині у своєму роді, адже при їх створенні використовувався дорогий папір, а у самому процесі виготовлення брали участь не менше восьми ремісників¹⁴ [35].

Ставлення до рукописної книги як до подарунку, а також її використання в процесі богослужіння, вимагало і її відповідних розмірів, тому багато давніх рукописів мали великий формат («в десять», «в полдесять», «в четверку»). Так, наприклад, Остромирове Євангеліє має розміри 35x30 см, а Ізборник 1073 р. – 33,6 x 24,8 см.

Окремого дослідження заслуговує текст рукописних пам'яток. Книги писалися кирилицею, разом, в один рядок, буквами одного розміру (великі літери в самому тексті не вживалися), групи слів і словосполучень розділялися крапками, а починаючи з XV ст. – комами, на сторінках великоформатних книг (30x20 см і більше) текст розташовувався переважно у два стовпчики, а більш дрібних (наприклад, 20x15 см) – в один.

Найдавніші рукописні книги – Остромирове Євангеліє, Ізборник Святослава, Архангельське Євангеліє – писані уставом, першим за часом виникнення кириличним почерком, який передавав красу і урочистість церковного богослужіння, відрізнявся чіткою і суворю архітектурною побудовою букв, мав незначне число скорочень.

Головними містами Русі XI ст. були Київ та Новгород. Саме ці міста вважалися визначними книжними центрами того часу. Згадки про книжкові майстерні знаходимо у «Повісті временних літ». За свідченням літописця, за часів правління Ярослава Мудрого в Києві у 1037 р. при Софійському соборі було засновано бібліотеку

та майстерню з книгосховищем, де робили копії з богослужбових книг та перекладали з грецьких оригіналів: «...И книгам прилежа и почитая е часто в ноши и в дне. И собра (Ярослав) писци многы и перекладаше от Грекъ на словенское писмо. И списаша книги многи... И собра написавъ положи в святей Софьи церкви, юже сода самъ». Крім Києва, центрами переписування книжок на Русі, були міста: Новгород, Галич, Ростов, Чернігів, Псков, Володимир-Волинський та ін. [7, с. 89].

Деякі з пам'яток відомі нам не в оригіналі, а в графічних або мовних варіантах тексту чи окремих фрагментах. Серед них «*Повість временних літ*» – найдавніше літописне зведення¹⁵, що належить до історіографічної літератури. Текст твору збережений у складі пізніших збірників XIV-XVI ст. і відомий нам у трьох відмінних редакціях.

Перша редакція, що нині втрачена, була створена у 1113 р. монахом Києво-Печерського монастиря Нестором¹⁶ на основі літописних зведень початку XII ст. У 1116 р. була укладена друга редакція «*Повісті...*». Її склав ігумен Видубецького Свято-Михайлівського монастиря Сильвестр. Цей варіант тексту «*Повісті...*» був включений до складу літописного зведення, яке переписав чернець Лаврентій у Суздалі в 1377 р. Список охоплює події до 1110 р. і його називають Лаврентіївським. Третя редакція «*Повісті...*», створена також одним із ченців Видубецького монастиря у 1118 р., призначалася для сина Володимира Мономаха Мстислава. Вона увійшла до складу літописного зведення, закінченого на початку XIV ст., яке зберігалось в Іпатіївському (Іпатському) монастирі, де й було скопійоване на початку XV ст. з доведенням розповіді до 1117 р. Цей літописний список називають Іпатським. За традицією перевага і досі віддається Лаврентіївському списку, а відсутні в ньому відомості беруть з Іпатського списку [42].

«*Повість...*» стала предметом багатьох історичних, літературних і лінгвістичних досліджень, адже це найважливіша пам'ятка для вивчення історії величезних територій Східної Європи, де нині розташована більшість областей України та Білорусі, а також деякі регіони Російської Федерації та Польщі.

Першу спробу видати «*Повість...*» у складі Лаврентіївського списку здійснило Товариство історії та старожитностей російських при Московському університеті¹⁷ в 1804 р. Але видання літопису спочатку затяглося до 1810 р., а потім зовсім припинилося. Підготовлена і надрукована була тільки частина аркушів цього видання. Московська пожежа 1812 р. завдала великої шкоди Товариству, і видання «*Повісті...*» знову було відкладено. Нарешті, у 1824 р. Товариством була надрукована «*Летопись Несторова, по древнейшему списку мниха Лаврентия...*» під редакцією Р. Тимковського та вступною статтею К. Калайдовича (Дод.: 18) (Іл. 2). Один з примірників видання зберігається у фондах НБ. Його особливістю є те, що якщо весь Лаврентіївський літопис доводить події до 1305 р., то видання 1824 р. перериває їх на 1019 р.

Наступні перевидання твору були здійснені Імператорською Археографічною комісією¹⁸, на яку були покладені обов'язки з виявлення та видання історичних джерел з російської історії з найдавніших часів до кінця XVII ст.

У 1841 р. комісія започаткувала видання «*Полного собрания русских летописей*» (на це видання М. П. Рум'янцев в 1826 р. пожертвував понад 21 тис. руб.), перший том якого містив Лаврентіївський літопис, а другий – Іпатіївський.

Потім виходили інші видання Лаврентіївського літопису (1871, 1872, 1897, 1910 pp.). Публікації 1871 р. («*Повесть временных лет по Лаврентиевскому списку*») та 1872 р. («*Повесть временных лет по Ипатскому списку*») були

здійснені поза «Полного собрания русских летописей», з урахуванням інших редакцій «Повісті...» та з метою виправлення недоліків у першому виданні (Дод.: 23, 24) (Іл. 3). «Повесть временных лет по Ипатскому списку» виконана у фотолітографічний спосіб, а «Повесть временных лет по Лаврентиевскому списку» – за допомогою світлодруку у печатні В. Я. Рейнгардта і «...предоставляет возможность иметь в своих руках как бы подлинную рукопись». Слід сказати, що видання Археографічної комісії 1871 та 1872 рр. започаткували новий підхід у публікації «Повісті...» – не як частини літопису, а як окремого тексту. Літографічні публікації не вимагали текстологічного опрацювання, за винятком визначення того, де закінчується «Повість...». Характерно, що вже своїми назвами обидва видання претендували на відтворення тексту «Повісті...», адже до 1871 р. назва «Повесть временных лет» не вживалася в жодному з заголовків.

Саме завдяки виданням Археографічної комісії було введено в науковий обіг величезну кількість документів, а також зроблено істотний внесок у розробку методики публікації джерел (коментарі та обов'язкові покажчики до документів). Незважаючи на окремі неточності в передачі текстів та помилки в датуванні джерел, видання Археографічної комісії і нині зберегли наукову цінність.

В Україні до початку 80-х рр. ХХ ст. дослідники використовували перевидання та переклади, здійснені російськими вченими, адже власного видання оригіналу «Повісті...» чи його перекладу не було. Перші спроби наукового дослідження літописів Київської Русі в Україні пов'язані з іменами М. Костомарова, М. Максимовича, І. Франка, О. Потебні, М. Грушевського та інших відомих вчених. Але понад двохсотлітні зусилля опублікувати «Повість...» так і не увінчалися жодним успішним виданням, яке врахувало б усі суттєві варіанти.

Деякі слова слід сказати щодо назви літопису. Переклад російських дослідників однозначний – «Повесть временных лет», в українському ж перекладі назва має різне прочитання: В. Близнець переклав її як «Повість минулих літ» (Дод.: 26), М. Брайчевський – «Повість минутих літ». Часом пробувають подавати «Повість давніх літ», «Повість врем'яних (временних) літ».

З видань «Повісті...» останніх років привертає увагу трьохтомна праця «Повість временних літ: міжрядкове співставлення і парадоксис» (Гарвард, 2003) з серії «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства», яка є частиною Гарвардського проекту відзначення Тисячоліття християнства Русі-України, здійснюваного Українським науковим інститутом Гарвардського університету¹⁹ за фінансовою підтримкою української громади (Дод.: 25) (Іл. 4). «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства» включає пам'ятки письменства України з середини ХІ ст. і до кінця ХVІІІ ст. (передусім оригінальні твори церковнослов'янською, давньоруською, середньоукраїнською, польською, латиною) і складається з двох серій²⁰ – оригінальних текстів і англійських перекладів.

У передмові до видання Омелян Пріцак²¹ – директор Українського наукового інституту Гарвардського університету – висвітлює історію перших видань «Повісті...» українською мовою, згадуючи праці деяких українських дослідників (І. Вагилевича, І. Франка, С. Лихачова, В. Близнеця). Автор стверджує, що попередні публікації пам'ятки, незважаючи на велике значення «Повісті...» як історичного джерела, не спиралися на чіткі і послідовні текстологічні засади, або не завжди ґрунтувалися на достатніх текстологічних свідченнях. Крім того, вони містили численні помилки й надмірно уніфікували передачу текстів рукописів. У запропонованому виданні укладачами зроблено спробу усунути ці вади шляхом

визначення текстологічних засад оцінки текстів; залучення всіх літописів і списків²², у яких міститься текст «Повісті...»; використання системи при оцінці різночитань; використання комп'ютерних програм при редагуванні і виданні тексту, щоб уникнути редакторських помилок; зменшення до мінімуму уніфікації текстів задля точнішого відтворення правопису рукописів. Видання дозволяє дослідникам порівняно легко звіряти всі суттєві різночитання будь-якого уривка тексту, не вдаючись до порівняльного аналізу різних видань, літографічних і факсимільних репродукцій чи навіть самих рукописів, а також не залежати від особистої настанови редактора щодо врахування варіантів [32].

На основі співставлення різних списків, укладачем видання, професором Гарвардського університету, співробітником Центру російських та євразійських досліджень ім. Девіса Доналдом Островскі, створено парадосис – пропонуване оптимальне прочитання тексту, що ґрунтується на системі або генеалогічному дереві, яке демонструє походження та зв'язки рукописів, а також на принципі критики тексту, вироблених у західній текстології. Д. Островскі докладно описує всі використані системи – графічні зображення зв'язків між наявними списками, а також їх гіпотетичний зв'язок з авторським оригіналом. Безперечно, створення подібного тексту «Повісті...» із залученням всіх головних списків, поставило під сумнів чимало попередніх видань. А створений парадосис, за думкою укладача, є найбільш наближеним до тексту Сильвестра початку XII ст. [30].

Юридично-ділову літературу Київської Русі представляє «Руська Правда» – перший писаний звід законів, а також кілька дарчих грамот. «Руська Правда» є унікальним пам'ятником давньоруського права, що привернув до себе увагу не одного покоління дослідників. Поява цього судочинного кодексу, по суті, засвідчувала правове оформлення давньоруського суспільства як державного утворення.

За свідченнями вчених, збірку було укладено у XI-XII ст. До наших часів дійшла значна кількість списків «Руської Правди» з XIII-XVIII ст. (на сьогоднішній час їх відкрито 106), але оригіналу твору не знайдено. Історія походження пам'ятки та її списків, які поділяють на три редакції (Коротку, Широку та Скорочену), ще досі не є повністю вивчена²³.

Самі терміни: Коротка Правда, Широка і Скорочена, – характеризують зверхню ознаку, що різнить тексти між собою. Широка редакція «Руської Правди» була найуживанішою, адже її текст в одних списках складає 121 статтю, а в інших – аж 142. Меншою популярністю користувалася Коротка Правда, яка містить у собі лише 43 статті, а найменш вживаною була Скорочена Правда, текст якої складається з 52 статей.

Публікація текстів пам'ятки стимулювала її наукове дослідження, а велика кількість знайдених списків викликала спробу систематизувати їх. Перша така спроба була здійснена академіком М. В. Калачовим²⁴, класифікація якого стала основою для всіх подальших спроб систематизації тексту пам'ятки. У своїй праці «Предварительные юридические сведения для полного объяснения Русской Правды» (вперше була надрукована у 1846 р. як магістерська дисертація і перевидана з необхідними доповненнями у 1880 р.) на основі 50 знайдених на той час списків вчений виділяє чотири групи, типами яких служать: Академічний, Синодальний, Карамзинський та список Мусина-Пушкіна [9, с. 6-8]. Публікація М. В. Калачовим чотирьох списків «Руської Правди» у різних редакціях (Академічний список короткої редакції, Троїцький, Карамзинський та список Оболенського) відіграла значну роль у подальшому вивченні пам'ятки.

З-поміж декількох видань «Руської Правди», що містяться у фондах Наукової бібліотеки (Дод.: 37) (Іл. 5), нашу увагу привернуло видання А. Гінцбурга (Дод.: 36), у якому тексти пам'ятки подані згідно з класифікацією М. Калачова та містять Академічний, Синодальний та список Мусина-Пушкіна. Метою видання, за свідченнями самого видавця, було «...оставить пока в стороне требования филологии и палеографии, – дать студентам-юристам доступное и удобное пособие» [9, с. 2]. У передмові, що передує текстам Правди, міститься докладний опис класифікації М. Калачова, а доданий короткий пояснювальний словник вирізняє це видання з-поміж інших, бо це був один з перших словників, складених до текстів пам'ятки.

Особливе місце серед писемних пам'яток доби Київської Русі кінця XII ст. належить найдавнішому художньому творові давньоукраїнської літератури – «Слову о полку Игоревім». Особливість «Слова...» полягає в тому, що це суто авторський твір, хоч ім'я його творця не збереглося.

Рукопис «Слова...» був знайдений графом Олексієм Мусиним-Пушкіним²⁵, одним з найбільш відомих і успішних колекціонерів пам'яток старовини, в архімандрита Спасо-Ярославського монастиря Йоїля у 1795 р. Перша публікація рукопису під назвою «Ироическая песнь о походе на половцовъ удельнаго князя Новагорода-Северскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языком в исходе XII столетия переложением на употребляемое ныне наречие» (Дод.: 60) побачила світ у 1800 р. завдяки старанням О. Мусина-Пушкіна, М. Малиновського та М. Бантиша-Каменського. Тираж видання склав 1200 примірників, один з яких зберігається у відділі рідкісних книг та рукописів НБ. Але єдиний відомий науці середньовічний список «Слова...» і більшість надрукованих Мусиним-Пушкіним примірників згоріли у вогні московської пожежі 1812 р. Залишилось лише перше видання та «Катерининська копія» твору, знята для Катерини II у 1795 р. (видана у 1864 р.).

Над вивченням тексту «Слова...» працювало багато дослідників. Одним із перших перекладів твору українською мовою стало видане у Львові в 1876 р. коментоване дослідження Омеляна Огоновського²⁶ «Слово о полку Игореве. Поетичний пам'ятник руської письменності XII віку» (Дод.: 58) (Іл. 6).

У передмові до видання автор наводить відомості про стан просвіти у XII ст., викладає зміст «Слова...» та історичні відомості про похід Ігоря. Розглянувши «Слово...» з «поетичної сторони», О. Огоновський робить деякі замітки про автора твору, якого вважає галичанином, та його головного героя – князя Ігоря. Важливими також є спостереження автора з приводу мовної характеристики видатної пам'ятки. Огоновський висловлює думку, що «Слово...» «очевидно, співалося, але правильний ритм відчувається тільки в деяких місцях». Також автор висвітлює історію відкриття пам'ятки, розповідає про її видання та переклади, коротко характеризує кожне [29].

Праця О. Огоновського, що давно стала бібліографічною рідкістю, цінна і неперевершена тим, що автор, врахувавши усі огріхи попередніх видань, зробив спробу пояснити ряд слів та окремі незрозумілі місця в тексті твору. За визначенням самого автора «...труд мій був справді не малий, по-за-як я старався видобути із нагромадженого матеріалу всякі цінні замітки, та й доповнити їх своїми поясненнями...» [29, с. XLIII].

Пам'ятки писемності української мови XIV-XV ст. насамперед представлені зразками ділового письменства: грамотами з різних територій, де жив український

народ, документами, виданими українцям великими князями литовськими і польськими королями, а також грамотами Молдавської держави, в якій українська мова була офіційною (Дод.: 29, 38).

З пам'яток XVI ст. збереглися численні актові документи: актові книги земських, міських урядів, різних судових інстанцій (Дод.: 28, 32). З літературних пам'яток окремого дослідження заслуговує полемічна література, присвячена релігійній дискусії, пов'язаній з підписанням Берестейської унії. Переважна більшість полемічних творів писалася новою для того часу українською мовою – «простою мовою». Тут слід сказати про твори видатних полемістів – Стефана Зизанія, Іова Борецького, Мелетія Смотрицького, Івана Вишенського, твори яких також представлені у фондах Наукової бібліотеки.

Видатними пам'ятками української мови є переклади Святого Письма (Пересопницьке Євангеліє 1556-61 рр., Літківське Євангеліє 2-ї пол. XVI ст., Євангеліє Валентина Негалевського 1581 р., Крехівський Апостол, Учительні Євангелія).

Пересопницьке Євангеліє – видатна рукописна пам'ятка XVI ст., писана староукраїнською мовою, яка є прикладом одного з перших перекладів літературно-писемною мовою канонічного тексту четвероєвангелія. Пам'ятка є національною святинєю нашої незалежної держави: під час інавгурації Президенти України присягають народові не тільки на Конституції, а й на Пересопницькому Євангелії, що символізує історичні корені української духовності.

За свідченнями істориків, роботу над рукописом було розпочато у Дворецькому монастирі князів Заславських при церкві Святої Трійці у 1556 р., а завершено в Пересопницькому монастирі при церкві Різдва Богородиці у серпні 1561 р. За традицією вважається, що над створенням Євангелія працювали архимандрит Пересопницького монастиря Григорій та писець Михайло Василієвич, син протопопа Сяноцького. Створення рукопису було б неможливим без меценатів, якими виступили княгиня Настасія Юрїївна Жеславська-Гольшанська (Заславська-Ольшанська) та князі Черторизькі. Відкриття оригіналу та введення його до наукового обігу відбулося у 1830-х рр. визначним українським вченим Осипом Бодяньським²⁷, який відшукав його в бібліотеці Переяславської семінарії, учнем якої він був. Подальша ж доля пам'ятки подекуди й досі не розгадана²⁸.

Пересопницьке Євангеліє є еталоном волинської рукописної школи XVI ст., яке не має собі рівних серед тогочасних пам'яток за красою, вишуканістю і досконалістю орнаменту письма та художнього оздоблення. Фоліант, вага якого становить понад 9 кг, писаний на високоякісних пергаментних аркушах різними типами письма. Основний текст написаний уставом, а приписки та післямови – півуставом з елементами скоропису. Книгу прикрашають чотири мініатюри, на яких зображені євангелісти, а також численні заставки та кінцівки [38].

Протягом XIX-XX ст. рукопис вивчали П. Білецький-Носенко, П. Житецький, М. Драгоманов, В. Перетц, І. Огієнко та інші видатні вчені. Понад 20 років вивченню пам'ятки присвятила І. Чепіга. За ініціативою дослідниці та Інституту української мови АН УРСР наприкінці 70-х рр. було розпочато підготовку з перевидання пам'ятки. Проте економічні умови у державі не дозволили на той час здійснити публікацію. Із здобуттям Україною незалежності, задум з видання книги вдалося реалізувати. У 2001 р. до 10-ї річниці незалежності України та 440-річчя від часу створення Пересопницького Євангелія світ побачило перше факсимільне видання

Євангелія із науковою обробкою, яке вперше репрезентувало пам'ятку у повному обсязі (Дод.: 9) (Іл. 7).

Підготовкою видання займалися Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут української мови НАНУ та Український мовно-інформаційний фонд. Видання вийшло досить солідним: обсяг склав 700 сторінок, до якого увійшли 32 чорно-білі та 16 кольорових ілюстрацій. Складовими книги є три частини: наукове кодикологічне, мовно-лінгвістичне та графіко-орфографічне дослідження, транслітерованій текст та повний словопоказчик з детальною граматичною характеристикою кожної словоформи та її локалізацією в тексті. Дослідниками пам'ятки вироблена спеціальна система для передачі виносних літер, різних діакритичних та синтаксичних знаків, відчитання відповідних слів. Прикрашено видання за зразками українських кодексів XVI ст. [38, с. 13, 16].

З-поміж писемних пам'яток визначне місце також належить літописам. Привертає увагу «*Літопис руський*» – зведення, складене з декількох зводів на початку XIV ст., у якому розповідається про події всесвітньої історії та історії Давньої Русі від незапам'ятних часів до кінця XIII ст. Складовими частинами літопису є «Повість вremenних літ», Київський та Галицько-Волинський літописи.

У фондах НБ міститься переклад літопису українською мовою, здійснений за першим та другим томами «Полного собрания русских летописей» та за факсиміле оригіналу (Дод.: 22) (Іл. 8). Це видання стало першим документальним науково-академічним українським перекладом, який за перекладацькими принципами рівноцінний сучасним подібним перекладам літопису російською та польською мовами. Перекладачі прагнули досягти максимальної точності перекладу з різних поглядів, щоб український текст повністю відповідав оригіналу і щоб він зберігав специфічні риси першотвору. Книга містить фундаментальний науковий апарат, широко ілюстрована [22].

У фондах Наукової бібліотеки представлені українські козацькі літописи XVII-XVIII ст., написані староукраїнською мовою, які широко висвітлюють боротьбу українського народу за своє соціальне визволення, розкривають події, пов'язані з Хмельниччиною, а також вперше висвітлюють історію Української козацької держави. Це літописи Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка (Іл. 9).

Літопис Самовидця – одне з ґрунтовних джерел з історії Східної Європи XVII ст., зокрема часів Хмельниччини і Руїни в Україні, написаний очевидцем подій. Ім'я автора літопису документально не засвідчено, але вчені припускають, що він належав до козацької старшини та якийсь час займав високе положення в українському уряді.

Оригінал літопису не зберігся, однак до нашого часу дійшло декілька копій, зроблених у XVIII ст. або й пізніше. Серед них найдавнішими та найповнішими вчені вважають списки Г. Іскрицького (перша пол. XVIII ст.) й Якова Козельського (друга пол. XVIII ст.), які й покладено в основу наукових публікацій цієї пам'ятки, що зберігаються у фондах НБ. Вперше літопис опублікував Осип Бодянский під назвою «Летопись Самовидца о войнах Богдана Хмельницкого и о междоусобиях, бывших в Малой России...» (М., 1846) (Дод.: 19); більш науково підготовленим стало видання Київської Археографічної комісії²⁹ за редакцією і вступною статтею Ореста Левицького «Летопись Самовидца по новооткрытым спискам...» (К., 1848) (Дод.: 20), перевидане Інститутом історії АН УРСР у 1971 р. (Дод.: 21).

У Науковій бібліотеці можна знайти друге видання *літопису гадяцького полковника Г. Грабянки* – однієї з визначних пам'яток української історіографічної

прози, яка висвітлює події Хмельниччини 1648-1654 рр. та Руїни (Дод.: 15). Перше видання літопису було здійснене Федором Туманським³⁰ у його журналі «Российский магазин» ще в 1793 р. Але ім'я автора твору було відсутнє у публікації, до того ж цей журнал дуже швидко став бібліографічною рідкістю. Друге видання здійснювалось членами Київської Археографічної комісії у 1853 р. Готуючи до публікації пам'ятку, видавці не знали про журнал Туманського і вважали, що саме їм належить перше видання літопису Грабянки. На жаль, ця публікація стала останньою, наступне перевидання пам'ятки було здійснено лише у 1992 р. Р. Г. Іванченко (Дод.: 16).

Літопис канцеляриста війська Запорозького Самійла Величка представляє найбільший за обсягом український літопис XVIII ст., у якому зображено визвольну боротьбу українського народу проти польської шляхти. Центральною постаттю літопису виступає Богдан Хмельницький. Автор розкриває характер героїчної боротьби, дає їй оцінку. Літопис Самійла Величка відомий науці не повністю: в ньому є прогалини на початку, в середині (1649-1652 рр.) і в кінці.

Складається твір з двох томів і висвітлює події 1648-1700 рр. Найбільше постраждав перший том літопису: він має пропуск, у якому мають бути зображені найважливіші роки війни Б. Хмельницького. Другий том зберігся краще, він має тільки невеликі пропуски, містить свою передмову, поділений на розділи, і є продовженням опису подій першого тому. Кінець літопису також загублено: події у ньому закінчуються 1700 р., але у тексті зустрічаються згадки й про події пізніших років. Мова літопису є зразком літературної мови XVIII ст. з елементами народної мови.

У відділі рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки ОНУ зберігається перша публікація літопису, здійснена у 4 томах Київською Археографічною комісією у 1848-1864 рр. під назвою «Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в.» (Дод.: 11), а також перший науковий переклад літопису українською мовою, здійснений В. Шевчуком у межах серії «Давньоруські та давні українські літописи» у 1991 р. (Дод.: 12) (Іл. 9).

Прогалини у тексті літопису видавці українського перекладу заповнили матеріалом із другого твору С. Величка – «Космографії», продиктованого сліпим автором на схилі літ. Видання 1991 р. містить наукові коментарі та широко ілюстроване. До кожного тому додані карта України Г. Боплана та факсиміле підписів українських гетьманів та козацької старшини [40].

Зразком публіцистичної полемічної літератури початку XVII ст. є анонімний твір «Пересторога» (Дод.: 61). Також відомі твори І. Галятовського (Дод.: 54), К. Зіновієва (Дод.: 55). З пам'яток ділового письменства збереглися грамоти, судові документи, універсали Гетьманів, діловодство земських та міських урядів, документи полкових і сотенних канцелярій, ратуш, приватні листи (Дод.: 31, 34).

На розвиток української мови великий вплив мала поява в Україні наприкінці XVI – початку XVII ст. перших граматик, які також є цінними пам'ятками. За їхньою допомогою видатні мовознавці того часу робили спробу систематизувати морфологічну та синтаксичну систему церковнослов'янської мови, навести лад в системі мовних форм, способів словосполучень, що створюють основу для мовного спілкування.

Історію створення перших граматик на Україні пов'язують з ім'ям вітчизняного першодрукаря Івана Федорова³¹, перший буквар якого надруковано у Львові 1574 р. (перевидано – 1578 р.). Сьогодні у світі існує єдиний примірник цієї

книги, який належить бібліотеці Гарвардського університету США. Він був придбаний у 1950 р., і тільки у 1955 р. світ побачив повну фотокопію невідомого до цього навчального посібника. У Науковій бібліотеці ОНУ зберігається фотомеханічне видання оригіналу цієї пам'ятки, видане за постановою республіканського Оргкомітету по відзначенню 400-річчя російського книгодрукування під назвою «*Граматика Івана Федорова*» (К., 1964) (Дод.: 40) (Іл. 10).

Буквар 1574 р. становить собою книжечку невеликого розміру, яка не має ніякого заголовка, тому її називають ще азбукою, або граматикою. П'ять 8-аркушних зошитів, що складають книгу, відповідають 80 сторінкам. На кожній сторінці міститься по 15 рядків, написаних старослов'янською мовою. Деякі сторінки букваря прикрашені характерними для видань Івана Федорова заставками у вигляді орнаментів зі сплетених листів, бутонів, квітів і шишок. Першу сторінку займають 45 малих літер кирилиці. До речі, автор наводить алфавіт в прямому і зворотному порядку, розбиваючи для зручності на вісім стовпчиків. Такий прийом повторення алфавіту, ймовірно, допомагав кращому запам'ятовуванню. У абетці використано буквосполучуваний метод, успадкований від греків і римлян, який передбачає заучування напам'ять складів. Подальші три розділи знайомлять читачів з елементами граматики [20].

У «Букварі» Федорова вперше в процес навчання читанню внесені елементи навчання рахунку (частина тексту була поділена на дрібні нумеровані параграфи). Крім того, в підручнику викладено повчання про виховання. На останній сторінці букваря є два малюнки. На одному з них – герб міста Львова, на другому – друкарський знак Івана Федорова (на той час друкарі мали свої марки-герби, які ставили в кінці книги, як ми тепер ставимо свій підпис на листі). Цей знак стоїть на всіх його книгах. Він нагадує щит, а на щиті літери: «І О А Н».

Продовжує ряд перших граматик видання, створене відомим українським перекладачем Лаврентієм Зизанієм³² «*Граматіка словенска совершеного искусства осми частей слова и иных нужных*» (Вільно, 1596).

«Граматіка словенска...» Л. Зизанія стала першим підручником церковнослов'янської мови, рекомендованим для шкіл. У ній автором зроблена спроба систематизувати граматичний матеріал церковнослов'янської мови, виокремити його особливості та підкреслити риси живої народної мови XVI ст. Л. Зизаній відокремлює чотири частини граматики: орфографію, просодію, етимологію, синтаксис, та виділяє вісім частин мови (розличіє (артикль), ім'я, містоім'я, глагол, причастіє, предлог, нарічіє, союз), вводить орудний відмінок. «Граматіка словенска...» Л. Зизанія являє собою значну подію у філологічній науці, бо була першою спробою вивчення фонетичного й морфологічного складу церковнослов'янської мови, виявлення її характерних особливостей [28].

Поява словників, які подають переклад українською народною мовою зі старослов'янської, була обумовлена незрозумілістю населенню останньої, оскільки ще з IX ст. старослов'янська мова не зазнавала змін і фактично була мертвою мовою, яка вживалася тільки у релігійній літературі. Тому, окрім граматики, Л. Зизанієм створений перший церковнослов'янсько-український словник «*Лексис Сирѣчь РеченіА, Вѣкрат(ъ)цѣ събран(ъ)ны. И из словет(н)скаго языка, на просты(й) Рускій ДіАле(к)тъ Истол(ъ)кованы*» (Вільно, 1596).

Створюючи словник, Л. Зизаній перший з українських лексикографів розробив та використав велику кількість лексикографічних методів упорядкування словника. В основу реєстру «Лексису...», який налічує 1061 вокабулу, покладений

диференційний принцип (автором наведені тільки ті церковнослов'янські слова, які відмінні від українських за формою чи значенням). «Лексис...» був зразком і основою «Лексикону» Памви Беринди та багатьох російських азбуковників [25].

У фондах Наукової бібліотеки зберігається перше фотомеханічне видання «Лексису...» та факсимільне видання «Грамматіки словенської...», надруковані у рамках серії «Пам'ятки української мови» (Дод.: 43, 52).

Серед видань цієї ж серії знаходимо й наукове видання широковідомої праці Мелетія Смотрицького³³ «Грамматіки Славѣнских правилное Сунтама...», створеної у 1619 р. Граматика мала велике значення для розвитку знань у східних і південних слов'ян та багато десятиліть служила основним посібником з вивчення та засвоєння церковнослов'янської мови, справляючи великий вплив на наступні граматики української та російської мов (Дод.: 47).

Привертає увагу також латиномовна «Грамматыка словенская...» Івана Ужєвича³⁴, яка була фактично першою граматиною староукраїнської книжної мови, або «простої мови». Відомі два її варіанти – паризький (1643) та арраський (1645).

У 1970 р. вийшло перше наукове видання обох варіантів цієї праці (Дод.: 39). Ідея видання належала І. К. Білодіду, який, перебуваючи в Парижі, відвідав Інститут славістики і звернувся до відомого академіка-славіста Андре Мазона³⁵ з проханням допомоги Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР одержати з Відділу рукописів Національної бібліотеки в Парижі рукопис граматики І. Ужєвича. В результаті допомоги французьких славістів Андре Мазона та Марії Шеррер³⁶ у 1965 р. до Києва прибули фотографічні копії паризького та арраського варіантів граматики. Переклад латинського тексту граматики українською мовою здійснив мовознавець-україніст і латиніст Є. М. Кудрицький. Отже, видання 1970 р. дає науковцям повну можливість досліджувати мовознавчу пам'ятку як в філологічному, так і в лінгвістичному аспектах [3].

Поряд зі створенням перших українських граматик, велику роль у розвитку української мови відіграли перші створені словники. Найбільш відомим став «Лексикон славено-росский имен толкование» Памви Беринди³⁷, виданий 1627 р. в Києво-Печерській друкарні. Над укладанням цієї унікальної словникової збірки автор працював близько 30 років. Словник складається з двох частин: власне словника і тлумачення топонімів та антропонімів неслов'янського походження тогочасною українською мовою. У словнику П. Беринди вперше було науково опрацьовано величезний лексикографічний матеріал, застосовано ремарки [26].

«Лексикон...» П. Беринди використовувався як навчальний посібник в Україні аж до XIX ст. Швидко розійшовшись, через порівняно невеликий час видання стало рідкісною книгою. У 1653 р. в друкарні Кутєїнського монастиря (біля Орші) побачило світ друге видання «Лексикону...» (Дод.: 49). Саме це видання зберігається у відділі рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки. Видавці Кутєїнського видання намагалися майже повністю зберегти текст словника та його мовні особливості, але вірш на герб Балабанів, передмова і післямова, вміщені у словнику П. Беринди, пропущені. І. Труцевичем, ігуменом Кутєїнського монастиря, була складена нова передмова, в якій автор вказував на величезну потребу в «Лексиконі...»: «Лексіконъ якъ єсть потребный, и пожитечный многим; с того зрозуметь латво, ижъ през(ъ) той небарзо долгій часъ такъ ѿскудѣль. же ѿмалъ где его видеть барзо». Зважаючи на це, кутєїнські видавці «Лексикону...» «слово в(ъ) слово выдать постарали», бо «читать, а не розуметь. глупаа речъ е(ст)» [26].

Але, як не намагалися кутейнські видавці повторити перше видання «слово в слово», друге видання має деякі відмінні риси: криптограми та грецькі слова у ньому відсутні, а латинські слова, набрані в першому виданні готичним шрифтом, тут подаються кирилицею. До другого видання, як і до першого, включені доповнення, вміщені після першої частини. Деякі реєстрові слова, пояснені в першому виданні, у другому подаються без тлумачень чи перекладів, а скорочені слова друкуються іноді повністю [26, с. XXXV].

Для відтворення найдрібніших особливостей оригіналу, у 1961 р. Інститут мовознавства О. О. Потебні здійснив наукове видання «Лексикону...». Щоб показати розбіжності між першим та другим виданням пам'ятки, укладачі до тексту 1627 р. включили титульну сторінку, передмову і декілька сторінок тексту другого видання словника (Дод.: 50).

«Лексикон...» П. Беринди слугував основою для багатьох лексикографів XVII ст. Вплив словника П. Беринди бачимо в праці видатного східнослов'янського лексикографа Єпифанія Славинецького³⁸ «Лексіконъ латинський...» (Дод.: 53). На основі перекладної частини «Лексикону...» П. Беринди невідомим автором другої половини XVII ст. було укладено рукописний словник «Синоніма славеноросскаа», перше видання якого зберігається у фондах НБ у складі монографії П. Житецького³⁹ (Дод.: 72).

З текстів XVIII ст. увагу дослідників привертають пам'ятки ділового стилю, зокрема документи гетьманської, полкових, сотенних канцелярій, міських ратуш, судів, приватні листи, щоденники окремих осіб, художні твори, господарські і лікарські поради, словники (Дод.: 30, 33, 35). У фондах НБ також широко представлені твори одного із видатних мислителів історичного минулого нашої держави – Г. Сковороди (Дод.: 66).

У відділі рідкісних книг та рукописів НБ зберігається перший західноукраїнський альманах «Русалка Дністрова», виданий членами літературного гуртка «Руська трійця» М. Шашкевичем, Я. Головацьким та І. Вагилевичем у м. Будапешт) в 1837 р. Книга містить автограф Якова Головацького, який подарував її бібліотеці Рішельєвського ліцею (Дод.: 56, 57).

Окремої уваги заслуговують художні твори, які мають неперевершене значення для розвитку української мови та літератури. Це – «Енеїда» І. П. Котляревського, з ім'ям якого пов'язують започаткування нової української літературної мови, та «Кобзар» Т. Г. Шевченка – основоположника і генія нашої писемності і мови (Лл. 11).

Ще за життя автора «Енеїда» почала завойовувати серця читачів. Твір швидко розповсюджувався у численних рукописних копіях. Одна з таких копій потрапила до рук Максима Пурпури та Й. Каменецького, які першими високо оцінили талановиту поему та її роль у розвитку української літератури. Перше видання «Енеїди», яке містило три частини твору, побачило світ без дозволу автора у 1798 р. на кошти М. Пурпури. Цікаво, що факт першого офіційного видання свого твору автор розкритикував. Віддаючи належне авторові твору «Енеїди», праця перших видавців М. Пурпури та Й. Каменецького заслуговує на схвальний відгук. Адже, окрім здійснення правописної редакції списку «Енеїди», видавці додали словник «Собраніе малороссійскихъ словъ содержащихся въ «Энеиде», и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ», який

був надрукований без змін в першому та другому виданні «Енеїди» 1808 р., яке міститься у відділі рідкісних книг та рукописів НБ (Дод.: 63).

У словнику міститься близько 1000 українських слів з перекладом російською, що подаються в алфавітному порядку. Найбільше слів до словника потрапило з самого твору, хоча не всі незрозумілі або малозрозумілі слова перекладаються, в тому числі велика кількість власних імен, назв ігор і пісень. Часом зустрічаються слова, взяті з невідомих джерел давньої літературної мови, що не вживалися в народній мові. Третє видання твору, тепер уже підготовлене автором і доповнене четвертою частиною, з'явилося у 1809 р. Повний текст поеми під назвою «Виргилиева Енеїда, на малоросійський язык переложенная И. Котляревским» побачив світ у 1842 р. у Харкові, вже після смерті письменника. Важко переоцінити значення виходу в світ твору І. Котляревського для розвитку української мови та літератури, адже він сприяв поширенню та зацікавленню українським словом і став неабияким поштовхом для наступних спроб українського книговидання.

Утвердження нової української літературної мови щодо нормування і повноти своїх стилістично-естетичних можливостей відбулося у творчості Т. Шевченка, літературна спадщина якого вважається основою української літератури. Перше видання «Кобзаря» (СПб., 1840) стало переломним моментом в історії українського народу. До нього увійшло вісім творів: «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч».

У відділі рідкісних книг та рукописів НБ зберігається третє видання «Кобзаря» 1860 р. – останнє прижиттєве видання збірки – з посвятою Марку Вовчку: «Мойй единий доні Марусі Маркович і рідний, і хрещений батько Тарас Шевченко», творчістю та особистістю якої був захоплений Тарас Григорович (Дод.: 67). Тираж третього видання склав 6050 примірників, і воно було значно повнішим від попередніх: сюди увійшло 17 творів і портрет Т. Шевченка. Збірку було надруковано на кошти Платона Симиренка, з яким Тарас Григорович познайомився в Млієві у 1859 р. під час своєї останньої подорожі Україною. Відомий український цукрозаводчик і меценат виділив для видання «Кобзаря» 1100 рублів [23, с. 114].

З багатьох інших перевидань Шевченківського «Кобзаря», які зберігаються у відділі рідкісних книг та рукописів НБ, привертає увагу рідкісне мініатюрне видання, здійснене у Женеві (1878 р.), яке було заборонене у межах Російської імперії дією Емського указу. Через кордон до України видання перевозили загорнутим у тютюновий папір «Abadi». У Науковій бібліотеці можна знайти примірники першого повного видання «Кобзаря» за редакцією Василя Доманицького, здійсненого у 1907-1908 рр., а також пізніші перевидання (Дод.: 68, 69).

З появою нової української літератури та літературної мови, основою якої стала українська жива розмовна мова, починається новий період в українській граматичній думці та лексикографії. Саме у цей час, коли на сторінках періодичної преси велася гостра дискусія щодо творчих можливостей української мови та про право на існування літератури цією мовою, збільшується кількість виданих граматик та словників.

З граматичних пам'яток XIX ст. у фондах Наукової бібліотеки зберігається факсимільне видання «Грамматики малоросійського нарѣчя, или грамматического показанія существеннѣйших отличій, отдаливших Малоросійское нарѣчье отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаниями и сочинениями» О. П. Павловського⁴⁰, надрукованої у 1818 р. у

Петербурзі (Дод.: 44), а також його остання праця, надрукована у 1822 р. «*Прибавление к Грамматике малороссийского наречия...*», яка була відповіддю вченого на дещо несхвальну рецензію князя Цертелєва з приводу виданої граматики О. Павловського. У «*Прибавлении...*» автор пояснює деякі положення граматики, що викликали дискусію (Дод.: 45) (Іл. 12).

ГраMATика О. Павловського – перша граMATика української мови на народній основі, у якій визнається право на існування «українського нареччя», «которое составляет почти настоящий язык»; «сколь легко на Малороссийском нарѣчїи изъяснятъ, особливо простоту и невежество, сколь естественно изображать страсти, и сколь приятно шутить...», «что язык Малороссийскїй есть нѣженъ» [10]. У граматиці подано цілком справедливу думку про віддалення фонетики, морфології та фразеології української мови від російської, а також вперше наводяться приклади слів і їхні форми фонетичним правописом.

З лексикографічних пам'яток вирізняється «*Словарь малороссийскаго, или юговосточнорусскаго языка; филологическїй, этимологическїй, съ показанїемъ частей рѣчи, окончательныхъ корней словъ, идиотизмовъ, метаплазмовъ, со сводомъ синонимовъ, съ пословицами и поговорками, составленнїй по произношенїю, какимъ говорятъ в Малой и Южной Россїи...*» П. Білецького-Носенка⁴¹, який він писав протягом п'яти років (1838-1843 рр.).

Словник П. Білецького-Носенка є диференційним, в ньому подаються лише ті українські слова, які відсутні в російській мові. Метою подібних словників було пояснення незрозумілих для читачів слів у творах українських письменників і народних піснях.

Праця П. Білецького-Носенка не втратила свого значення і сьогодні, адже історики української лексикографії відзначають, що дане видання є першим повним словником української мови, обсяг якого перевершили подібні видання лише у 80-х рр. [27, с. 9, 15, 21]. Але, незважаючи на схвальні відгуки про словник М. Максимовича та інших вчених, за життя автора він так і не був виданий. Перше видання словника здійснив Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні в серії «Пам'ятки української мови» (Дод.: 51). Саме це видання зберігається у фондах НБ.

Тексти писемних пам'яток широко використовувались у нарисах з історії української мови, або «малоруського нареччя», які з'являються у XIX ст. Адже джерельною базою для вивчення мови виступали саме писемні пам'ятки.

Яскравим прикладом такого дослідження виступає монографія одного з основоположників наукового дослідження української мови П. Житецького «*Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке с приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII века*» (К., 1889), яка вже давно є бібліографічною рідкістю (Дод.: 72) (Іл. 13).

У монографії на основі аналізу мови граматики М. Смотрицького, Остромирового та Пересопницького Євангелій, лексикону Памви Беринди П. Житецький дає характеристику фонетичного та граMATичного складу української мови. У своїй праці автор першим звертає увагу на українську лексикографічну пам'ятку невідомого автора «*Синоніма славеноросскаа*», опублікувавши її під назвою «Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века» як додаток до своєї монографії. Перший публікатор рукопису «Синоніми...» стисло характеризує словник: «...[він] становить значний науковий інтерес уже завдяки тому, що наочно показує нам, з яким напруженням працювала думка в давнину над матеріалом слов'янським, щоб

видобути з нього все, що було можливе, для свого вираження» [12, с. 3]. Високу оцінку монографії П. Житецького дали Л. Булаховський, О. Пипін, В. Облак та О. Кочубинський, професор слов'янської філології Новоросійського університету.

Серед інших показовими є праці українського вченого, відомого дослідника з історії слов'янської філології, етнографії та фольклористики – професора Іларіона Свенціцького⁴². У монографії *«Нариси з історії української мови»* (Львів, 1920) (Дод.: 77) (Іл. 13) автор одним з перших розглядає історію рідної мови, широко враховуючи загальнослов'янський контекст, що дозволяє автору зробити важливі наукові висновки. Вчений на численних прикладах з писемних пам'яток здійснює порівняння української мови з іншими європейськими мовами (литовською, ст. прусською, готською, німецькою, латинською, грецькою, ст. іранською та ст. індійською), тим самим доводить належність української мови до так званої індоєвропейської групи мов, з якими українська має надто багато лексичної спільності й різних видозмін. Свої спостереження вчений викладає у порівняльній таблиці. Ця праця була і залишається до нині значним явищем в українському мовознавстві [16].

Інше видання *«Прикраси галицьких рукописів XVI в.»* (Жовква, 1922-1923) ілюструє мистецтвознавчі дослідження вченого, зосереджені на вивченні орнаментики рукописної книги (Дод.: 27) (Іл. 14). У передмові до зібрання І. Свенціцьким висловлюється думка, що «давня книга України ... є нерозгаданою книгою під семи печатями. А між тим вона є не менше вимовною скарбницею величного мистецького багатства...», що є недоступним для широкого загалу. Отже, дане видання укладене для того, щоб «зберегти таку силу сего багатства краси, залишеного нам нашими давніми предками у книзі, що сьогодні годі нам не покористуватися нею для спроби показати її хоч в певній частині ширшому світові освічених людей і спеціалістів по історії мистецтва» [31, вип. 1, с. 1]. Надалі автор докладно описує весь процес створення рукопису, особливу увагу приділяючи мові та прикрасам перших книг. І. Свенціцький був одним із перших дослідників, який спробував не тільки систематизувати, а й дати пояснення вживанню тих чи інших прикрас у рукописах.

Досить цікавим є видання *«Нариси з історії української мови та Хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI-XVIII ст.»* (К., 1924) (Дод.: 73), у якій вміщені розвідки О. Шахматова⁴³ «Короткий нарис історії української мови» (переклад з російської мови з видання 1916 р. В. Дем'янчука) та А. Кримського⁴⁴ «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (Іл. 13). О. Шахматов та А. Кримський на прикладі оригінальних пам'яток дослідили українські мовні риси X-XI ст., простежили розвиток південноруської мови XIV ст., яка вже була близькою до сучасної української мови, а також мову літературних творів XV-XIX ст. в її розвитку. До цього видання автори навіть уклали «Хрестоматію з пам'ятників письменської староукраїнщини XI-XVIII вв.», у якій подаються уривки з пам'яток XI-XVII ст. «...переважна частина [яких] ще досі зовсім не друкувалася, або опубліковано їх було не за вимогами сьогочасної науки...» [24, с. 4] з деякими коментарями.

Огляд літературних пам'яток зустрічаємо у монографії С. Єфремова⁴⁵ *«Коротка історія українського письменства»* (К., 1918) (Дод.: 71). Ця праця, а також інші її видання, стала предметом критичних суджень, передусім за обрані автором критерії аналізу й оцінки українських літературних явищ. Незважаючи на це, довгий час ця книжка використовувалась у якості підручника не тільки для школярів і студентів, а й для вчених. Навіть сьогодні важко переоцінити значення цієї монографії,

адже у ній вченим установлений хрестоматійний ряд українських письменників, який не змінився і до сьогодні [6].

Говорячи про дослідження пам'яток української мови, не можна не сказати декілька слів про їх планомірне та систематичне перевидання. Видання рукописних пам'яток доби Київської Русі почалося ще в кінці XVIII ст., а публікація текстів, писаних староукраїнською мовою XIV-XVIII ст. – з середини XIX ст. Можемо пригадати багатотомні «Архив Юго-Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Полное собрание Русских летописей». Переважна більшість таких видань здійснювалася Археографічними комісіями. І хоча перші спроби перевидання пам'яток та їх коментування мають чималу цінність, здійснювали їх здебільшого історики та літературознавці, які часом нехтували важливими особливостями мови й орфографії.

Проте у XX ст. є чимало перевидань пам'яток, де збережені всі найважливіші мовнопрописні риси оригіналів. Таку планомірну, систематичну публікацію староукраїнських текстів XIV-XIX ст. для лінгвістичних цілей було організовано у кінці 50-х рр. Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні НАН України⁴⁶ в серії «Пам'ятки української мови», перша книга з якої побачила світ у 1961 р. (Лл. 15).

Тексти видаються за спеціальними «Правилами видання пам'яток української мови» (К., 1961), складеними М. Пещак та В. Русанівським, «Правилами видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції» В. Німчука (К., 1995). Серед виданих праць – актові документи і грамоти, художня, наукова, публіцистична та полемічна література. Кожне видання супроводжується ґрунтовними вступними археографічними і лінгвістичними коментарями із дотриманням текстологічних вимог, до яких додаються словники давніх і малозрозумілих лексем, списки скорочень, література, покажчики власних і географічних назв, ілюстрації. Рукописні тексти подаються транслітерацією, друковані – факсимільними виданнями. В Інституті мовознавства у 1961-1991 рр. світ побачили 19 видань цієї серії, з яких 18 (окрім виданого у 1995 р. В. Задорожним та А. Матвієнко «Волинських грамот») містяться у фондах Наукової бібліотеки. Практично всі тексти, що увійшли до серії, є першими науковими виданнями оригінальних пам'яток. Публікаторами виступали відомі історики та мовознавці – В. В. Німчук, В. М. Русанівський, М. М. Пещак, І. П. Чепіга, В. А. Передрієнко та інші.

У 1991 р. на базі україністичних відділів Інституту створено самостійний Інститут української мови НАНУ, який продовжив реалізацію видань серії «Пам'ятки України». До неї увійшли вже згадане «Пересопницьке Євангеліє 1551-1561» (2001), «Євсевієве Євангеліє 1283 р.» (2001), «Акти Житомирського Гродського уряду 1590 р.» (2004).

Під егідою НАН України публікацію пам'яток здійснюють також Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка та Інститут історії України, Інститут археографії та джерелознавства, Археографічна комісія. За межами України низку пам'яток опубліковано О. Горбач і Г. Роте (Німеччина). Українським науковим Інститутом Гарвардського університету (США) започаткована вже згадана серія «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства».

Публікація названих серій має неабияке значення для вивчення історії української мови та її писемної культури, адже видання пам'яток робить доступними для широкого кола дослідників тексти, що зберігаються у різних книгосховищах й архівах, тим більше, що деякі з них збережені лише в одному примірнику, що робить їх малодоступними для дослідників. Тому при підготовці даної статті, окрім

оригінальних видань, ми користувалися текстами з різних вище згаданих серій. У додатку до статті можна ознайомитись з переліком книг, які зберігаються у фондах Наукової бібліотеки за даною тематикою та становлять собою приклади писемного мистецтва, що створювалось на теренах України. Для зручності користування література у переліку подається у вигляді тематичних блоків. Дана стаття не претендує на вичерпний аналіз та всеохоплюючу оцінку всіх писемних пам'яток. Але ми впевнені, що кожен з наших читачів неодмінно знайде для себе саме ту книгу, на зустріч з якою давно очікував.

Примітки

¹Малу кількість пам'яток стародавньої писемності вчені пояснюють тогочасним способом писання. Адже записи, ймовірно, робилися на матеріалі, який погано зберігається (берест, або навощені дерев'яні дощечки). Проте, археологами знайдено багато стилів, так званих писарських інструментів. Знахідки археологів підтверджують наявність писемних знаків на зброї та глиняному посуді ще за доби трипілля [37].

²Кирило та Мефодій – православні ченці, просвітителі, творці слов'янської абетки, перекладачі богослужбових книг. За свідченнями вчених, слов'янська азбука була створена в IX ст., близько 862 р. на основі грецької, суттєво зміненої для відтворення слов'янської звукової системи. Але в науці і досі не існує єдиної думки щодо питання, яку саме азбуку створив Кирило – кирилицю чи глаголицю. Створена абетка згодом стала графічною основою сучасної української, російської, білоруської, болгарської, сербської та македонської мов [37].

³Проблеми походження слов'янської писемності протягом тривалого часу досліджував один з найавторитетніших учених, історик і археолог – Михайло Брайчевський. У монографії «Походження слов'янської писемності» (К., 2009) учений виклав своє бачення цієї проблеми. На відміну від своїх попередників, у даному питанні вчений виходить не лише з писемних джерел, а й використовує величезний археологічний матеріал. Піддаючи сумніву усталені погляди, учений змушує по-новому побачити вже відомі й безліч разів осмислені речі та явища. На думку М. Брайчевського, ще у II-I тис. до н. е. на теренах Південно-Східної Європи вже існувала певна система «письмен» доби бронзи та сарматські знаки. Потім відбувався процес ознайомлення з давньоруським письмом. Останнє й лягло в основу тієї слов'янської писемності, яку представляє так звана кирилиця. У зв'язку з цим виникає питання, а що ж тоді створили Кирило та Мефодій? М. Ю. Брайчевський дотримувався думки, що Кирило винайшов глаголицю, однак вона не прижилася в слов'янському світі через її складність та штучний характер. Назва ж «кирилиця» закріпилася за нашою та деякими іншими слов'янськими абетками (наприклад, болгарською) ще з давніх часів через плутанину або просто для ушлявлення видатного місіонера [5; 39].

⁴Востоков Олександр Христофорович (1781-1864) – філолог, дослідник писемних пам'яток, слов'янських граматики, один із засновників порівняльного слов'янського мовознавства. Член Російської академії (1820), академік Петербурзької АН (з 1841) [19].

⁵Науковим вважається видання, у якому містяться результати теоретичних чи експериментальних досліджень. Сюди відносять також підготовлені науковцями історичні документи, першо- чи переклади пам'яток культури, науки, літератури та мистецтва, доповнені, як правило, науковими примітками, коментарями, атрибуцією текстів [11, п. 4.2].

⁶Завдяки широким науковим зв'язкам О. Востокова, Остромирове Євангеліє стало об'єктом дослідження багатьох вчених у слов'янських країнах і в усьому світі. Пригадаємо Ф. І. Буслаєва, який ввів Остромирове Євангеліє до курсу викладання історії російської мови; чеського лінгвіста Йозефа Добровського, який у 1823 р. опублікував переданий О. Востоковим знімок молитви Господньої «Отче наш» з Остромирового Євангелія; чеського поета і філолога Вацлава Ганку, завдяки якому у 1853 р. у Празі вийшло перше закордонне видання Остромирового Євангелія [1; 19; 33].

⁷Фронтиспис (фр. *frontispisi*) – малюнок, розташований перед титульним аркушем книги на лівій сторінці [35].

⁸Заставка – невелика за розміром орнаментальна чи образотворча композиція, що виділяє і прикрашає початок якого-небудь розділу рукописної або друкованої книги, журналу [35].

⁹Товариство любителів древньої писемності створено за ініціативою відомого історика князя П. П. Вяземського та московського графа С. Д. Шереметьєва. Цілями Товариства було видання слов'яно-російських рукописів, а також рідкісних книг. Тільки у 1870-1890 рр. зусиллями Товариства було видано більше ніж 200 факсимільних видань, створена унікальна бібліотека, музей та колекція [41, Т. 2 (3), с. 242-243].

¹⁰Карпов Геннадій Федорович (1839-1890) – фахівець з історії України XV-XVII ст., учень С. М. Соловйова. Професор Московського та Харківського університетів, дійсний член Імператорського Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті (з 1866), член Археографічної комісії Міністерства народної освіти (з 1873), член Російського історичного товариства (з 1880) [41, Т. 14а (28), с. 587].

¹¹Морозов Тимофій Савович (1824-1889) – мануфактор-радник, купець, голова товариської Нікольської мануфактури «Саввы Морозова сын и Ко», голова Московського біржового комітету (1868-1876), член ради Московського купецького банку. Меценат, брав активну участь у культурному житті Москви. Виділяв гроші Московському університету, Строгановському училищу, був попечителем Московського художньо-промислового музею, жертвував великі грошові суми на організацію виставок та інші акції Слов'янського комітету [41, Т. 19а (38), с. 874].

¹²Жуковська Лідія Петрівна (1920-1994) – історик, палеограф, доктор філологічних наук, головний науковий співробітник Російської державної бібліотеки, лауреат Державної премії РРФСР в галузі науки і техніки. Одна з засновників Міжнародної Слов'янської Академії наук, мистецтв, культури та освіти. Вивчила близько 600 слов'янських рукописних Євангелій, що знаходяться в книгозбірниках СРСР, Болгарії та Югославії [18].

¹³Буквиці, або ініціали – початкові букви статті. Їх частіше писали кіновар'ю (червоний колір), звідси походить назва «червоний рядок». Буквиця покликана була зацікавити читача, привернути його увагу. Виписувалася вона набагато більше основного тексту, суцільно покрита орнаментом, крізь який дуже часто можна було розгледіти загадкового звіра, птацю або людське обличчя [35].

¹⁴У створенні книги брали участь: доброписар чорнописний – писар, який створював основний текст; статейний писар, який створював кіновар'ю в'язь, підрядкові і надрядкові записи, крапки й інший текст, який згодом прописували золотом; заставний писар – художник, який малював заставки і буквиці; живописець іконний – художник, який малював мініатюри; златописець – майстер, що покривав золотом заставки й окремі ділянки мініатюр; златоковаль, сріблоковаль та сканний майстер – ювеліри, що виготовляли дорогоцінний оклад книги [35].

¹⁵Літопис – жанр історичної прози, в якому розповідь ведеться за роками.

¹⁶Нестор-Літописець (бл. 1050-1114) – преподобний, київський літописець, чернець Києво-Печерського монастиря. Вважається батьком не лише вітчизняної історії, а й словесності. Автор Житій святих князів Бориса і Гліба та Феодосія Печерського, упорядник «Повісті временних літ». Всі наступні літописці лише переписували уривки з праць преподобного Нестора, наслідуючи його [42].

¹⁷Товариство історії та старожитностей російських при Московському університеті – перше археологічне товариство у Росії, засноване у 1804 р. Членами Товариства стали професори університету, історики та археологи (М. Карамзін, М. Бантиш-Каменський, К. Калайдович, О. Мусин-Пушкін). У 1810 р. попечитель Московського навчального округу видав постанову про закриття цього товариства. Діяльність була відновлена у 1815 р. Основною задачею Товариства було видання літописів та древніх актів [41, Т. 2 (3), с. 230].

¹⁸Імператорська Археографічна комісія створена у 1834 р. в Петербурзі при Міністерстві народної освіти під керівництвом П. О. Ширинського-Шихматова у складі Я. І. Береднікова, К. С. Сербиновича, П. М. Строева (фактичний керівник) та М. Г. Устрялова для видання документів, зібраних Археографічною експедицією Академії наук у 1829-1834 рр. Друкованим органом комісії був «Літопис занять» (1862-1929). Члени комісії мали право вимагати передачі документів з державних архівів, користуватися рукописами, що зберігались у бібліотеках, і купувати їх у приватних осіб. Зібрані матеріали дозволили Археографічній комісії розгорнути значну видавничу діяльність [41, Т. 2 (3), с. 221].

¹⁹Український науковий інститут Гарвардського університету (англ. *Harvard Ukrainian Research Institute (HURI)*) створений у 1973 р. в Кембріджі (Массачусетс, США) як самостійний додаток до заснованих у 1968 р. зусиллями української громади кафедр української мови, літератури та історії України в Гарвардському університеті та до Українознавчого семінару при Гарвардській

університетській бібліотеці. Директорами були О. Прицак, Г. Грабович і Р. Шпорлюк. Теперішній директор – проф. М. Флаєр [43].

²⁰Перша серія подає твори у факсимільному відтворенні, коли це доцільно. Середньовічні тексти, якщо вони не були спеціально підготовлені до бібліотеки, подані за найкращою з наукових публікацій. Пізніші пам'ятки репродукуються з рукописів або стародруків. Друга серія містить переклади оригінальних творів із докладними науковими передмовами, коментарями та покажчиками [30; 32].

²¹Омелян Йосипович Прицак (1919-2006) – український історик, мовознавець, філолог-орієнталіст, організатор української науки у світі, засновник і довголітній директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, співзасновник Міжнародної асоціації українців, редактор багатьох наукових часописів [30; 32].

²²Головними списками для тексту «Повісті...», врахованому у виданні, є Лаврентіївський список (датований 1377 р.), Радзивилівський список (датований 1490-ми рр.), Академічний список (кін. XV ст.), Іпатіївський список (бл. 1425), Хлебніковський список (XVI ст.), Погодінський список (поч. XVII ст.). До зіставлення також залучені списки, використані в публікації Новгородського першого літопису (Комісійний, Академічний, Толстовський) [30; 32].

²³Коротка редакція «Руської Правди» була відкрита В. Татишевим у 1738 р. в тексті Новгородського літопису, а надрукована – А. Шлецером у 1767 р. Згодом було відкрито ще кільканадцять списків короткої «Руської Правди», найстарішими з яких є Академічний і Археографічний. У цих списках текст подається без поділу на статті. Серед сотень списків широкої «Руської Правди» найстарішими є Синодальний (збережений у тексті Кормчої книги з 1282 р.) та Троїцький (віднайдений у тексті правничого збірника «Мірило Праведне», списаного у другій половині XIV ст.). Широку «Руську Правду» вперше опублікував І. Болтин у 1792 р. Списки широкої редакції значно більші за обсягом від короткої, містять заголовки та нові статті. Від цих двох основних списків «Руської Правди» дещо відрізняються скорочена редакція пам'ятки, яка, на думку більшості дослідників, була лише скороченням широкої редакції (М. Максимейко, А. Зимін) і походить з XV-XVII ст. [4; 34].

²⁴Калачов Микола Васильович (1819-1885) – історик, правознавець, археограф, академік Петербурзької АН (1883) [36].

²⁵Мусин-Пушкін Олексій Іванович (1744-1817) – граф, російський державний діяч, археограф, історик, колекціонер рукописів [41, Т. 20 (39), с. 222].

²⁶Огоновський Омелян Михайлович (1833-1894) – вчений-філолог і громадський діяч, доктор філософії (1865), член-кореспондент Польської АН (з 1881). Був одним із засновників «Просвіти» (1877-1914 – її голова), Народної Ради (1885) і Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (1893) [41, Т. 21а (42), с. 703].

²⁷Бодяньський Осип Максимович (1808-1877) – філолог-славіст, історик, фольклорист, перекладач, видавець, письменник, член-кореспондент Петербурзької АН (1854) [41, Т. 4 (7), с. 223-224].

²⁸З часу свого завершення Євангеліє зберігалось в Пересопницькому монастирі. З 1600 р. до 1701 р. історія побутування книги невідома. У 1701 р. гетьман Іван Мазепа подарував її Переяславському кафедральному собору. З 1799 р. пам'ятка зберігалась в бібліотеці Переяславської семінарії, а згодом – у Полтавській семінарії, в Полтавському історико-краєзнавчому музеї, в заповіднику «Киево-Печерська лавра». З 1948 р. – у відділі (тепер інституті) рукопису Бібліотеки АН УРСР (нині Національна бібліотека України ім. В. Вернадського), де й зберігається тепер [38].

²⁹Київська Археографічна комісія (тимчасова комісія для розбору давніх актів) – перша загальноукраїнська інституція з виявлення, вивчення й публікації джерел з історії України. Осередок консолідації українських істориків Наддніпрянської України. Створена у 1843 р. при канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора для збирання й публікації документальних матеріалів [41, Т. 2 (3), с. 225].

³⁰Туманський Федір Осипович (1757-1810) – письменник та перекладач кінця XVIII ст., кореспондент Академії наук, дійсний член російської академії [41, Т. 34 (67), с. 59-60].

³¹Федоров Іван (бл. 1525-1583) – один із перших східнослов'янських типографів, гравер, інженер, ливарник. Видавець першої точно датованої друкованої книги на території Російської держави («Апостол») [20].

³²Зизаній (Густановський) Лаврентій Іванович (бл. 1570 – після 1633) – мовознавець, письменник, перекладач, педагог, богослов і церковний діяч [41, Т. 12а (24), с. 585].

³³Смотрицький Мелетій (1577-1633) – мовознавець, письменник, церковний і освітній діяч [41, Т. 19 (37), с. 23-25].

³⁴Ужевич Іван Петрович (бл. 1610 – після 1645) – мовознавець. Біографія маловідома, крім того, що з 1637 р. навчався у Краківському університеті, а в 1643 р. був студентом Паризького університету [3].

³⁵Мазон Андре (фр. *André Mazon*, 1881-1967) – французький славіст, професор, член Академії надписів (1941). Відомий численними працями з давньоруської та російської класичної літератури, російської та чеської мов, слов'янського фольклору [3].

³⁶Шеррер Марія (фр. *Scherrer*, 1902-?) – українознавець французького роду, професор української мови й літератури в Інституті східних мов і цивілізацій у Парижі (1957-1972), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (з 1967) [3].

³⁷Беринда Памво (після 1550-1632) – діяч української та білоруської культури, мовознавець, лексикограф, письменник, поет, друкар і гравер [26].

³⁸Славинецький Єпифаній (на поч. 1600-1675) – ієромонах, філолог, поет, перекладач, оратор, богослов. Послідовник чеського педагога й ученого Яна Коменського [41, Т. 11а (22), с. 667].

³⁹Житецький Павло Гнатович (1836-1911) – філолог, лексикограф, педагог і громадський діяч, один з лідерів українського національного руху другої половини ХІХ ст. Член-кореспондент Петербурзької АН (1898), дійсний член Історичного товариства Нестора-Літописця (1879), Наукового товариства ім. Шевченка (1903) [15].

⁴⁰Павловський Олексій Павлович (1773 – після 1822) – мовознавець. Започаткував граматичне дослідження української народної мови [10].

⁴¹Білецький-Носенко Павло Павлович (1774-1856) – лексикограф, талановитий педагог, перекладач з іноземних мов. Писав твори українською та російською мовами (байки, балади). Йому належить відома в свій час бурлескно-трагедійна поема «Горпинида, чи Вхоплена Прозерпіна», прозові твори [27].

⁴²Свенціцький Іларіон Семенович (1876-1956) – доктор філологічних наук (з 1902), етнограф, музеєзнавець, громадсько-культурний діяч, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (з 1914) [16].

⁴³Шахматов Олексій Олександрович (1864-1920) – славіст-філолог, один з найбільших авторитетів у галузі мовознавства кінцевого періоду Російської імперії [21].

⁴⁴Кримський Агатангел Юхимович (1871-1942) – історик, письменник і перекладач кримськотатарського походження, один з організаторів Академії наук України (1918) [2].

⁴⁵Єфремов Сергій Олександрович (1876-1939) – український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української АН (з 1919), віце-президент ВУАН (з 1922), дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові [6].

⁴⁶Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – науково-дослідна установа, центр лінгвістичних досліджень в Україні. Створений у 1930 р. на основі мовознавчих комісій ВУАН. У 1945 р. присвоєно ім'я О. О. Потебні. Довгий час Інститут був єдиною мовознавчою установою та центром багатоаспектного вивчення української мови, очолював і координував усю мовознавчу роботу в Україні. Першим директором Інституту був Г. Ткаченко. Згодом установу очолювали Н. Каганович, М. Калинович, Л. Булаховський, І. Білодід, В. Русанівський. З 1996 року директором є академік НАН України В. Г. Складенко [17].

Список використаних джерел та літератури

1. *Алексеев А. А.* Остромирово Евангелие и византийско-славянская традиция Священного Писания [Електронний ресурс] / А. А. Алексеев. – Режим доступа: <http://www.nlr.ru/exib/Gospel/ostri/alexeev.html>. – Загл. с экрана.
2. *Бабишкін О. К.* Агатангел Кримський : літературний портрет [Текст] / Олег Кіндратович Бабишкін. – К. : Дніпро, 1967. – 114 с.
3. *Білодід І. К.* Іван Ужевич і його граматики [Текст] / І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький // Ужевич І. Граматика слов'янська І. Ужевича / підгот. до друку, вступ. ст. : І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький ;

- відп. ред. М. А. Жовтобрюх ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970. – С. VII-XXVI.
4. *Блащук С.* Робота над виданням Руської Правди в період становлення радянської науки [Текст] / С. Блащук // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – 2005. – № 14. – С. 366-380.
 5. *Бодак О.* Джерелознавство в науковому доробку М. Ю. Брайчевського (1924-2001) [Текст] / О. Бодак // Волинські історичні записки. – 2008. – Т. 1. – С. 194-200.
 6. *Болабольшенко А.* Сергій Єфремов. Повернення із забуття [Текст] / А. Болабольшенко // Київська старовина. – 2006. – № 5. – С. 107-147 ; № 6. – С. 131-141.
 7. *Висоцький С. О.* Київська писемна школа X-XII ст. [Текст] : до історії української писемності / С. О. Висоцький ; Львів. від-ня ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Львів ; К. ; Нью-Йорк : вид-во М. П. Коця, 1998. – 247 с.
 8. *Востоков А.* Предисловие [Текст] / А. Востоков // Остромирово евангелие 1056-57 года с приложением греческого текста евангелий и с грамматическими объяснениями, изданное А. Востоковым. – СПб. : тип. Императ. акад. наук, 1843. – С. I-VIII.
 9. *Гинцбург А.* [Предисловие] / А. Гинцбург // Русская правда. Текст, изданный по трем спискам, с предисловием и кратким объяснительным словарем... / изд. Е. М. Гаршина. – СПб. : тип. И. Н. Скороходова, 1888. – С. 5-9.
 10. *Гриценко О. В.* Мовознавці про «Граматику» О. Павловського [Текст] / О. В. Гриценко // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Сер. Філол. науки. – 2010. – № 1. – С. 166-172.
 11. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення [Текст]. – Чинний від 1996-01-01. – К. : Держстандарт України, 1995. – 47 с.
 12. *Житецкий П. И.* Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века [Текст] / П. И. Житецкий // Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке... / П. И. Житецкий. – Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – С. 1-102 (разд. паг.).
 13. *Житецкий П.* Энеида Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века [Текст] / П. Житецкий. – Киев : тип. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1900. – 175, 130 с.
 14. *Жуковская Л. П.* Архангельское Евангелие 1092 года – уникальный памятник древнерусской и славянской письменности [Текст] / Л. П. Жуковская // Архангельское евангелие 1092 года : исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели / Рос. гос. б-ка ; Поморский междунар. пед. ун-т им. М. В. Ломоносова ; подгот. : Л. П. Жуковская, Т. Л. Миронова ; отв. ред. Т. Л. Миронова. – М. : Науч.-изд. центр «Скрипторий», 1997. – С. 5-10.
 15. *Їжакевич Г. П.* Житецький Павло Гнатович [Текст] / Г. П. Їжакевич, В. П. Плачинда // Укр. літ. енцикл. – К., 1990. – Т. 2. – С. 202-203.
 16. Іларіон Семенович Свенціцький : до 120-річчя від дня народження [Текст] / укл. Л. Панів ; авт. передм. та наук. ред. В. Моторний ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Наук. б-ка. – Львів, 1996. – 62 с.
 17. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України : офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua/>. – Заголовок з екрану.
 18. *Кон О. О.* Наукова спадщина Л. П. Жуковської – історика російської мови та писемності [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / О. О. Кон ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2001. – 16 с.
 19. *Крушельницкая Е. В.* Остромирово евангелие (1056-1057 гг.) и Российская национальная библиотека : хранение и изучение памятника [Електронний ресурс] / Е. В. Крушельницкая. – Режим доступу: <http://www.nlr.ru/exib/Gospel/ost/>. – Загл. с экрана.
 20. *Кучерук О.* Походження, станова належність друкаря ранніх українських книг Івана Федоровича [Текст] / О. Кучерук // Пам'ять століть. – 2004. – № 1. – С. 117-129.
 21. *Макаров В. И.* А. А. Шахматов [Текст] / Владимир Иванович Макаров. – М. : Просвещение, 1981. – 159 с. : рис. – (Люди науки).
 22. *Махновець Л.* Від перекладача [Текст] / Л. Махновець // Літопис руський / відп. ред. О. В. Мишанич ; пер. з давньорус., передм., прим. Л. Є. Махновець ; ред. кол. : О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський [та ін.]. – К. : Дніпро, 1989. – С. V-XIV.

23. *Мурашко О. С.* «Степова столиця України» та династія Сими́ренків [Текст] / О. С. Мурашко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. – 2010. – Т. 15, вип. 21 : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – С. 110-124.
24. Нариси з історії української мови та Хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI-XVIII вв. [Текст] / О. Шахматов, А. Кримський. – К. : Друкар, 1924. – 182 с.
25. *Німчук В. В.* «Лексис» Лаврентія Зизанія – перший український друкований словник [Текст] / В. В. Німчук // Зизаній Л. Лексис / Лаврентій Зизаній. Синоніма славеноросская / підгот. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 7-22.
26. *Німчук В. В.* Памво Беринда і його «Лексіконъ славеноросскій и именъ Тлькованіє» [Текст] / В. В. Німчук // Беринда Памво. Лексикон словеноросскій Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука ; відп. ред. К. К. Цілуйко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. V-XXXVI.
27. *Німчук В. В.* Перший великий словник української мови Павла Білецького-Носенка [Текст] / В. В. Німчук // Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко ; підгот. факсим. вид. В. В. Німчука ; відп. ред. К. К. Цілуйко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 5-37.
28. *Німчук В. В.* Систематичний підручник церковнослов'янської мови «Грамматика словенска» Л. Зизанія [Текст] / В. В. Німчук // Зизаній Л. Грамматика словенска / Лаврентій Зизаній ; підгот. факсим. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука ; відп. ред. В. М. Русанівський ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 1-55.
29. *Огоновський О.* Передні замітки [Текст] / О. Огоновський // Слово о полку Игореве. Поетичний пам'ятник руської письменності XII віку / пер. на укр. яз. та пояснення Омеляна Огоновського. – У Львові : друк. Т-ва ім. Шевченка, 1876. – С. III-XLIV.
30. *Островскі Д.* Вступ [Текст] / Д. Островскі // Повість временних літ : міжрядкове співставлення і парадосис = The Pověst' vremennykh lét. An Interlinear Collation and Paradosis / склав і відредагував Доналд Островскі ; заст. ред. Давид Дж. Бірнбаум ; гол. дорадник Горас Г. Лант ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту. – Гарвард, 2003. – [Ч. 2]. – С. CI-CLXVI. – (Гарвардська б-ка давнього українського письменства : корпус текстів ; т. 10, ч. 1-3).
31. Прикраси галицьких рукописів XVI в. = Codices Haličiae XVI s. Illuminati : у 3 вип. / зладив І. Свенціцький. – Вип. 1. – Жовква : Ex officinal Monasterii O. s. Basilii Magni, 1922 ; Вип. 2. – Жовква : [б. в.], 1922 ; Вип. 3. – Жовква : Печатня Монастиря Чина св. Васи́лія Вел., 1923. – (36. Нац. музею у Львові = Collectiones Museae Nationalis Ucrainogum Leopoliensis ; ч. 137).
32. *Пріцак О.* Передмова [Текст] / О. Пріцак // Повість временних літ : міжрядкове співставлення і парадосис = The Pověst' vremennykh lét. An Interlinear Collation and Paradosis / склав і відредагував Доналд Островскі ; заст. ред. Давид Дж. Бірнбаум ; гол. дорадник Горас Г. Лант ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту. – Гарвард, 2003. – [Ч. 2]. – С. XCV-XCVIII. – (Гарвардська б-ка давнього українського письменства : корпус текстів ; т. 10, ч. 1-3).
33. *Розов Н. Н.* Остромирово Евангелие – старейший памятник славянской письменности [Текст] / Н. Н. Розов // Источниковедение в школе. – 2007. – № 2 (5). – С. 20-27.
34. *Солонська Н. Г.* Документи з історії видання Археографічною комісією ВУАН тексту Руської Правди (1928-1933) [Текст] / Н. Г. Солонська // Рукописна та книжкова спадщина України : археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К., 2004. – Вип. 9. – С. 71-87.
35. *Тараканова О. Л.* Антикварная книга [Текст] : учебник для вузов / О. Л. Тараканова. – М. : Мир книги, 1996. – 264 с.
36. *Тихомиров М. Н.* Списки и происхождение редакций Русской Правды [Електронний ресурс] / М. Н. Тихомиров. – Режим доступа: <http://law.wl.dvgu.ru/kaf/theory/help/X-XII%20V/3%20spiski.pdf>. – Загл. с экрана.
37. *Цвілюк С. А.* Духовний код нації [Текст] : з історії української мови і писемності : історико-лінгвістичні етюди / С. А. Цвілюк. – Одеса : Друк, 2007. – 399 с. : табл., портр.
38. *Ченіга І. П.* Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови [Текст] / І. П. Ченіга // Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 : дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик /

- НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. мови, Укр. мовно-інформ. фонд. ; підгот. І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко ; наук. ред. В. В. Німчук ; ред. кол. : О. С. Онищенко (голова), Л. А. Дубровіна (заст. голови), Г. В. Боряк [та ін.]. – К. : [б. в.], 2001. – С. 13-54.
39. *Чорний В.* [Рецензія] [Текст] / В. Чорний // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 229-232. – Рец. на кн. : *Брайчевський М.* Походження слов'янської писемності / М. Брайчевський. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 154 с.
40. *Шевчук В. О.* Самійло Величко та його літопис [Текст] / В. О. Шевчук // Величко С. Літопис : у 2 т. / Самійло Величко ; відп. ред. О. В. Мишанич ; пер. з книжної укр. мови, вступ. ст., комент. В. Шевчук ; ред. кол. : О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський [та ін.]. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 5-22.
41. Энциклопедический словарь [Текст] : в 86 т. (82 т. и 4 доп.) / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1890-1907.
42. *Яременко В.* На замовлення вічності [Текст] / В. Яременко // Повість врем'яних літ : літопис (за Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К. : Рад. письм., 1990. – С. 230-233.
43. Ukrainian Research Institute, Harvard University : official website [Електронний ресурс]. – Mode of access: <http://www.huri.harvard.edu/>. – Заголовок з екрану.

Надійшла 14.07.2012

Додаток

Перелік джерел з вивчення історії української писемності та мови

Офіційні документи:

1. Законодавчо-нормативні акти з питання функціонування української мови як державної : збірник / упоряд. : Я. Буряк, Р. Новоженець. – Львів : Астролябія, 2010. – 196 с. **203/4271**
2. Конституція України станом на 10 лютого 2011 р. (відповідає офіційному текстові). – К. : Правова єдність ; Алерта ; Центр учб. літ., 2011. – 95 с. **203/4247**
3. Про День української писемності та мови : Указ Президента України від 06.11.1997 № 1241/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1241/97>. – Заголовок з екрану.
4. Про мови в Українській РСР : Закон Верховної Ради УРСР від 28.10.1989 № 8313-XI // Відомості Верховної Ради. – 1989. – № 45 (Дод.). – Ст. 632. **206/229**

Пам'ятки української писемності та друку:

- євангелія, повчання, ізборники

5. Архангельское евангелие 1092 года : исследование. Древнерусский текст. Словоуказатели / Рос. гос. б-ка ; Поморский междунар. пед. ун-т им. М. В. Ломоносова ; подгот. : Л. П. Жуковская, Т. Л. Миронова ; отв. ред. Т. Л. Миронова. – М. : Науч.-изд. центр «Скрипторий», 1997. – 674 с. **21/6468**
6. Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года [изд.] иждивением члена-учредителя Общества любителей древней письменности Т. С. Морозова. – СПб., 1880. – I-X с. **21в/43**
7. Остромирово Евангелие 1056-57 года с приложением греческого текста евангелий и с грамматическими объяснениями, изданное А. Востоковым. – СПб. : тип. Императ. акад. наук, 1843. – [2], VIII, 294, [2] л., 320, [4] с. **22/12а**
8. Остромирово Евангелие (1056-1057) / авт. ст. в прил. : А. Х. Востоков, митрополит Питирим Нечаев, Н. Н. Розов, Н. Н. Лисовой. – Факсим. изд. – Л. : Аврора ; М. : Изд. отд. Моск. патриархата, [1988]. – 16, 598 с. **23/2015**
9. Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 : дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. мови, Укр. мовно-інформ. фонд. ;

підгот. І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко ; наук. ред. В. В. Німчук ; ред. кол. : О. С. Онищенко (голова), Л. А. Дубровіна (заст. голови), Г. В. Борзяк [та ін.]. – К. : [б. в.], 2001. – 703 с. : 36 іл. **1/860, 862**

10. Синайський патерик / изд. подг. : В. С. Гольштенко, В. Ф. Дубровіна ; под ред. С. И. Коткова ; АН СССР, Ин-т рус. яз. – М. : Наука, 1967. – 401 с. **21в/763**

- *літописи*

11. Величко С. Літописи событий в Юго-Западной России в XVII в. : в 4 т. / составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска Запорожского. – Киев : в лито-тип. заведении Иосифа Вальнера, 1848-1864. – Т. 1. – 1848. – VIII, 454, XXX, II с. ; Т. 2. – 1851. – 612, XVII, 111 с. ; Т. 3. – 1855. – XII, 568, 2 н. с. ; Т. 4. – 1864. – XI, 407 с. **76/234, 2768 ; Воронцов/4758**
12. Величко С. Літопис : у 2 т. / Самійло Величко ; відп. ред. О. В. Мишанич ; пер. з книжної укр. мови, вступ. ст., комент. В. Шевчук ; ред. кол. : О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський [та ін.]. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с. ; Т. 2. – 642 с. – (Давньоруські та давні українські літописи). **79а/4307**
13. Галицько-Волинський літопис / відп. за вип., авт. вступ. сл. і упоряд. Р. М. Федорів. – Львів : Червона калина, 1994. – 253 с. – (Історична бібліотека). **79-а/5135**
14. Грабянка Г. Гісторія... Г. Граб'янки. Літописи краткі... / Г. Грабянка ; упоряд., вступ. ст., комент. В. М. Мойсієнко ; відп. ред. В. В. Німчук ; Ін-т укр. мови НАН України. – Житомир : [б. в.], 2001. – 227 с. – (Пам'ятки української мови XVIII ст. Сер. козацьких літописів). **28в/2342**
15. Грабянка Г. Літописи Галяцького полковника Григорія Грабянки... – Киев : в унив. тип., 1854. – [4], XXIX, [2], IV, [4], 374, VI с. **76/233**
16. Грабянка Г. Літопис галяцького полковника Григорія Грабянки / Г. Грабянка ; пер. зі староукр. Р. Г. Іванченка. – К. : Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с. **79а/4589**
17. Літопис Нестора со включением Поучения Владимира Мономаха. Текст летописи по Лаврентиевскому списку с примечаниями. – СПб. : тип. И. И. Глазунова, 1893. – 202 с. – (Русская классическая б-ка / под ред. А. Н. Чудинова ; вып. XVI : пособие при изучении русской лит.). **76/3892**
18. Літопис Несторова, по древнейшему списку мниха Лаврентія. Издание проф. Тимковского, прерывающееся 1019 г. – М. : унив. тип., 1824. – VIII, 105 с. – Напечатано при О-ве истории и древностей российских. **76/33, 33а**
19. Літопис Самовидця о войнах Богдана Хмельницкого и о междоусобиях, бывших в Малой России по его смерти. Доведена продолжателями до 1734 года. – М. : унив. тип., 1846. – 152 с. **79/400**
20. Літопис Самовидця по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник : Хмельницкой, «Краткого описания Малороссии» и «Собрания исторического» / изд. Киевской временной комиссией для разбора древних актов. – Киев : тип. К. Н. Милевского, 1878. – [4], XVIII, 81, 468, [4] с. **76/83, 3721**
21. Літопис Самовидця / підгот. Я. І. Дзира ; Ін-т історії АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1971. – 206 с. – (Джерела з історії України / ред. кол. : А. Д. Скаба, І. О. Гуржій, В. А. Дядиченко). **74/1172**
22. Літопис руський / відп. ред. О. В. Мишанич ; пер. з давньорус., передм., прим. Л. С. Махновець ; ред. кол. : О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський [та ін.]. – К. : Дніпро, 1989. – XVI+591 с. – (Давньоруські та давні українські літописи). **78/22829**
23. Повесть временных лет по Ипатскому списку / изд. Археогр. комис. – СПб. : печатня В. Головина, 1871. – 195 с. – Фотолитограф. изд. **30/341**
24. Повесть временных лет по Лаврентиевскому списку / изд. Археогр. комис. – СПб. : тип. Императ. акад. наук, 1872. – 191 с. ; 31 см. – Фотолитограф. изд. **30/248**
25. Повесть временных літ : міжрядкове співставлення і парадосис = The Pověst' vremennykh lët. An Interlinear Collation and Paradosis / склав і відредагував Доналд Островскі ; заст. ред. Давид Дж. Бірнбаум ; гол. дорадник Горас І. Лант ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту. – Гарвард, 2003. – [Ч. 1]. – LXXXIII, 690 с. ; [Ч. 2]. – С. CLXVI, 691-1372 ; [Ч. 3]. – С. CXСII, 1373-2166. – (Гарвардська б-ка давнього українського письменства : корпус текстів ; т. 10, ч. 1-3). **30/100357**
26. Повесть минулих літ : літописні оповіді / пер. В. Близнеця ; худ. Г. Якутович ; наук. ред. і післям. В. В. Яременка. – 3-є вид., зі змінами. – К. : Веселка, 2002. – 227 с. – (Історична бібліотека для дітей «Золоті ворота»). **Смытгына/461**

27. Прикраси галицьких рукописів XVI в. = Codices Haliciae XVI s. Illuminati : у 3 вип. / зладив І. Свенціцький. – Вип. 1. – Жовква : Ex officinal Monasterii O. s. Basilii Magni, 1922 ; Вип. 2. – Жовква : [б. в.], 1922 ; Вип. 3. – Жовква : Печатня Монастиря Чина св. Василя Вел., 1923. – (36. Нац. музею у Львові = Collectiones Musei Nationalis Ucrainorum Leopoliensis ; ч. 137). **21в/776**

- *правничо-ділова література*

28. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 pp.) / підгот. тексту М. К. Бойчук ; відп. ред. В. М. Русанівський ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1965. – 190 с. – (Пам'ятки української мови XVI ст. Сер. актових документів і грамот). **79а/1587**
29. Грамоти XIV століття / упоряд., вступ. ст., комент. і словн.-показч. М. М. Пешак ; відп. ред. В. М. Русанівський ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1974. – 255 с. – (Пам'ятки української мови). **81.414/Г765**
30. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. : матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України / підгот. В. А. Передрієнко ; відп. ред. В. В. Німчук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1976. – 415 с. – (Пам'ятки української мови XVIII ст. Сер. актових документів і грамот). **28а/1203**
31. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : збірник актових документів / підгот. до вид. : В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова [та ін.] ; відп. ред. В. В. Німчук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1981. – 316 с. – (Пам'ятки української мови XVII ст. Сер. актових документів і грамот). **28в/1223**
32. Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) / підгот. до вид. : Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова [та ін.] ; відп. ред. В. В. Німчук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Археогр. комісія, Ін-т історії, Центр. держ. іст. архів України у м. Києві. – К. : Наук. думка, 1991. – 344 с. – (Пам'ятки української мови. Сер. актових джерел). **28в/1747**
33. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко ; відп. ред. В. В. Німчук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1984. – 128 с. – (Пам'ятки української мови XVIII ст. Сер. наукової літератури). **28в/1366**
34. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : збірник актових документів / підгот. до вид. : О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило ; відп. ред. І. П. Чепіга ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1986. – 218 с. – (Пам'ятки української мови. Сер. актових документів і грамот). **28в/1500**
35. Приватні листи XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1987. – 172 с. – (Пам'ятки української мови. Сер. приватних листів). **28в/1525**
36. Русская правда. Текст, изданный по трем спискам, с предисловием и кратким объяснительным словарем, составленным кандидатом права А. Б. Гинцбургом / изд. Е. М. Гаршина. – СПб. : тип. И. Н. Скороходова, 1888. – 48 с. **158/97**
37. Русская правда в четырех редакциях по спискам Археографическому, Троицкому и князя Оболенского с дополнениями и вариантами из других списков / издал В. Сергеевич. – 2-е изд. – СПб. : тип. М. Стасюлевича, 1911. – XXII, 51 с. : табл. **158/92а**
38. Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступ. ст., комент. В. М. Русанівського ; відп. ред. М. М. Пешак ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1965. – 164 с. – (Пам'ятки української мови XV ст. Сер. юридичної літератури). **21в/757**

- *граматики*

39. Граматика слов'янська І. Ужевича / підгот. до друку, вступ. ст. : І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970. – 111 с. – (Пам'ятки української мови XVII ст.). **28а/991**
40. Граматика І. Федорова : видається за постановою республіканського Оргкомітету по відзначенню 400-річчя російського книгодрукування / відп. за вип. М. В. Сидоренко. – К. : Дніпро, 1964. – 79 с. **230/12309**

41. Житецький І. Граматика Мелетія Смотриського : з приводу 300 ліття її видання / І. Житецький // Книж. вісн. – 1919. – С. 67-86. – (Штучний зб.). **23/2243**
42. Запаско Я. П. Видання Івана Федорова / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1983. – 206 с. **002/3-30**
43. Зизаній Л. Граматика словенська / Лаврентій Зизаній ; підгот. факсим. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука ; відп. ред. В. М. Русанівський ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1980. – 55+190 с. – (Пам'ятки української мови). **29/17122**
44. Павловский А. П. Грамматика малороссийского наречия или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого русского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями / А. П. Павловский. – В СПб. : тип. В. Плавильщикова, 1818. – 115 с. **28в/2562; Воронцов/11896**
45. Павловский А. П. Прибавление к грамматике малороссийского наречия, или ответ на рецензию, сделанную на оную грамматику / А. П. Павловский. – СПб. : тип. И. Байкова, 1822. – 34 с. **28а/14**
46. Погорелов В. Михаил Лучкай и его Grammatica Slavo-ruthena / Валерій А. Погорелов. – Ужгород : тип. «Школьной помощи», 1930. – 11 с. – (Прил. к журн. «Карпатский свет». Изд. культурно-просветительного о-ва А. Духновича в Ужгороде ; вып. 82). – (Искусств. сб.). **23/2243**
47. Смотрицкий М. Граматика слов'янська / Мелетій Смотрицкий ; підгот. факсим. вид. В. В. Німчука ; відп. ред. В. М. Русанівський ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1979. – 110 с.+502 с. – (Пам'ятки української мови). **28/7229**
48. Чехович К. Мелетій Смотрицкий як граматик / Константин Чехович. – Львів, 1935. – 15 с. – (Штучний зб.). **23/2243**

- **словники**

49. Берында Памва. Лексикон славено-росский имен толкование... / Памва Берында. – [2-е изд.]. – Кутеин : тип. Общежительного монастыря кутеинского, 1653. – [1], 324 с. **Григ. Слов/28**
50. Беринда Памво. Лексикон словеноросский Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука ; відп. ред. К. К. Цілуйко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 271 с. – (Пам'ятки української мови XVII ст. Сер. наукової літератури). **21в/607; Ковальчук/1816**
51. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко ; підгот. факсим. вид. В. В. Німчука ; відп. ред. К. К. Цілуйко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1966. – 421 с. – (Пам'ятки української мови). **28а/815**
52. Зизаній Л. Лексис / Лаврентій Зизаній. Синоніма славеноросская / підгот. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1964. – 259 с. – (Пам'ятки української мови XVI-XVII ст. Сер. наукової літератури). **21в/676**
53. Славинецький Є. Лексикон латинський / Є. Славинецький. Лексикон словено-латинський / Є. Славинецький, А. Корецький-Сатановський ; підгот. факсим. вид. В. В. Німчука ; відп. ред. К. К. Цілуйко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1973. – 540 с. – (Пам'ятки української мови XVII ст. Сер. наукової літератури). **28а/1069**

- **художні, публіцистичні та полемічні твори; альманахи**

54. Галатовський І. Ключ розуміння / Іоанікій Галатовський ; підгот. до вид. І. П. Чепігі ; відп. ред. В. В. Німчук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1985. – 442 с. – (Пам'ятки української мови XVII ст. Сер. публіцистичної та полемічної літератури). **28в/1446**
55. Зіновій К. Вірші. Приповіді посполиті / Климентій Зіновій ; підгот. тексту І. П. Чепігі ; вступ. ст. : В. П. Колосової, І. П. Чепігі ; іст.-літ. комент. В. П. Колосової ; відп. ред. В. В. Німчук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1971. – 392 с. – (Пам'ятки української мови XVII-XVIII ст. Сер. художньої літератури). **30а/10809**
56. Русалка Дністровая. – Будим, 1837. – XX, 133, 2 н. с. **30/91**
57. Русалка Дністровая. Фотокопія з видання 1837 р. / вступ. ст. О. Білецького ; ред. О. Є. Засенко. – К., 1950. – 28, XX, 135 с. **30а/3514, 3539**

58. Слово о полку Игореве. Поетичний пам'ятник руської письменності XII віку / пер. на укр. яз. та пояснення Омеляна Огоновського. – У Львові : друк. Т-ва ім. Шевченка, 1876. – 136 с. **30/860**
59. Слово о полку Игореве. – Фототипическое воспроизведение 1-го изд. 1800 г. – СПб. : изд. А. С. Суворина, 1904. – VIII, 46 с. **30/701**
60. Ироическая песнь о походе на половцев удельного князя Новагорода-Северскаго Игоря Святославича, писанная старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие. – М. : Сенатская тип., 1800. – VIII, 46 с. **30/16**
61. Яременко П. К. «Пересторога» – український антиуніатський памфлет початку XVII ст. / П. К. Яременко ; відп. ред. Г. А. Нудьга. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 162 с. **29а/2843**

Класики українського слова:

62. Житецкий П. Энеида, на малороссийском языке по списку 1799 г. с вариантами по первопечатному изданию Парпуры 1798 г. и Котляревского 1809 г. / П. Житецкий // Энеида Котляревского и древнейший список ея в связи с обзором малорусской литературы XVIII века / П. Житецкий. – Киев : тип. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1900. – С. 1-130 (разд. паг.). **6/31975**
63. Котляревский И. Энеида на малороссийский языкъ перелицованная И. Котляревскимъ. Ч. 1. – Изд. 2-е. – В СПб. : тип. И. Глазунова, 1808. – 26 с. **30а/2493**
64. Котляревський І. Енеїда : на українську мову перелицьована з переднім словом та примітками Б. Лепкого, з ілюстраціями та заставками Я. Штірен / І. П. Котляревський ; підгот. факсим. вид. М. С. Борейка ; післям. М. Г. Жулинського. – Рівне : Просвіта, 1998. – 111 с. **30а/20406**
65. Котляревський І. Енеїда на українську мову перелицьована з примітками та критичними статтями : в 6 ч. / І. Котляревський. – К. : Криниця, 1919. – XXIII, IV с. – (Шкільна б-ка / ред. О. Дорошкевич). **30а/6260**
66. Сковорода Г. С. Сочинения : юбил. изд., 1794-1894 гг. / Г. Сковорода ; собр. и ред. Д. И. Бага-лей. – Харьков : тип. Губерн. Правления, 1894. – СXXXI, 132, 352 с. **30/857; 12/2265**
67. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – СПб. : Кулиш, 1860. – 245 с. **6/31093**
68. Шевченко Т. Кобзар : повне зібрання поезій з додатками та змінами за найновішими матеріалами / Т. Шевченко ; за ред. В. Доманицького ; вступ. ст. А. Лебеда. – К. : Сяйво, [б. р.]. – 263 с. **30а/1680**
69. Шевченко Т. Кобзарь / Т. Шевченко ; текст в ред. В. Доманицького. – К. : друк. Дніпросоюзу, 1920. – 575 с. – (Вид. Дніпров. Союзу споживчих Союзів України ; ч. 2). **30а/6885**

Студії з історії української мови та письменства:

70. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський ; відп. ред. Ф. Т. Жилко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с. **28а/236**
71. [Єфремов С.] Коротка історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : [б. в.], 1918. – 215 с. **28в/2029**
72. Житецкий П. И. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке с приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII века / П. И. Житецкий. – Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 162, 102 с. **28/10**
73. Нариси з історії української мови та Хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI-XVIII вв. / О. Шахматов, А. Кримський. – К. : Друкар, 1924. – 182 с. **28а/118**
74. Писемність Київської Русі і становлення української літератури : зб. наук. пр. / відп. ред. В. І. Крекотень. – К. : Наук. думка, 1988. – 318 с. **29в/3649**
75. Півторак Г. Українці : звідки ми і наша мова / Г. Півторак ; відп. ред. В. Г. Скляренко ; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1993. – 197 с. **79а/4799**
76. Русанівський В. М. Походження і розвиток східнослов'янських мов : до 1500-річчя заснування міста Києва / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Знання, 1980. – 62 с. – (Література і мистецтво). **23/1762**
77. Свенціцький І. С. Нариси з історії української мови / Іларіон Семенович Свенціцький. – Львів : Діла, 1920. – 100 с. **28в/2608**

78. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк / Ф. П. Филин. – Л. : Наука, 1972. – 655 с. **81.414/Ф532**
79. Шелухін С. Значення рідної мови для народності і творчості / С. Шелухін. – К. : [б. в.], 1911. – 32 с. **28в/2594**

Сучасна книга високого рейтингу:

80. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності / М. Брайчевський. – 4-е вид. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 154 с. – (Книжки викладачів НаУКМА). **23/2204**
81. Висоцький С. О. Київська писемна школа X-XII ст. : до історії української писемності / С. О. Висоцький ; Львів. від-ня ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Львів ; К. ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коця, 1998. – 247 с. **79а/5938**
82. Демин О. Б. «Мы пришли дать вам слово» : Кирилл и Мефодий в истории славянской культуры / О. Б. Демин. – Одесса : Гермес, 2003. – 119 с. **Смол/378**
83. Іванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : науковий каталог : палеографічний альбом / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Ін-т рукопису ; О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко ; ред. кол. : Л. А. Дубровіна (голова) [та ін.]. – К., 2010. – 791 с. : іл. **230/12328**
84. Миронова Т. Л. Хронология старославянских и древнерусских рукописных книг X-XI вв. / Т. Л. Миронова. – М. : Рус. кн., 2001. – 416 с. **23/2221**
85. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Григорій Петрович Півторак ; відп. ред. В. Г. Скляр-ренко. – К. : Академія, 2001. – 150 с. **90/2318**
86. Просвітителі Кирило і Мефодій у писемних джерелах Інституту рукопису ЦНБ НАН України : каталог рукописів другої половини XV – першої чверті XX ст. / уклад., передм. Л. А. Гнатенко ; вступ. ст. П. С. Соханя ; відп. ред. : П. С. Сохань, О. С. Онищенко ; Нац. акад. наук України, Ін-т рукопису, Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : [б. в.], 1995. – 113 с. : 16 вклейок. – (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 40). **Смол/96**
87. Старославянський словарь (по рукописам X-XI веков) / Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес [и др.] ; под. ред. : Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, С. Благовой ; Славянский ин-т АН Чешской Респ., Ин-т славяноведения и балканистики РАН. – 2-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1999. – 842 с. **23/2119**
88. Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциду : документи і матеріали / упоряд. : Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька ; за ред. Л. Масенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с. **28в/2324**
89. Фаріон І. Мова – краса і сила : суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. / І. Фаріон. – 2-е вид. – Львів : Вид-во нац. ун-ту Львів. політехніка, 2007. – 212 с. **28в/2431**
90. Цвілюк С. А. Духовний код нації : з історії української мови і писемності : історико-лінгвістичні етюди / С. А. Цвілюк. – Одеса : Друк, 2007. – 399 с. : табл., портр. **Смынтына/1272**

Ілюстрації

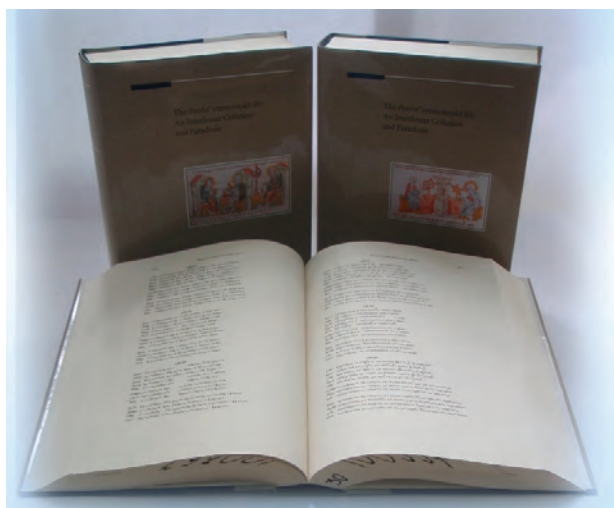
Іл. 1. Перше наукове видання Остромирового Євангелія, здійснене О. Х. Востоковим.

Іл. 2. 1) Перше видання «Повісті временних літ», здійснене Товариством історії та старожитностей російських при Московському університеті; 2) Видання «Повісті временних літ» з серії «Русская классная библиотека» під редакцією О. М. Чудинова.

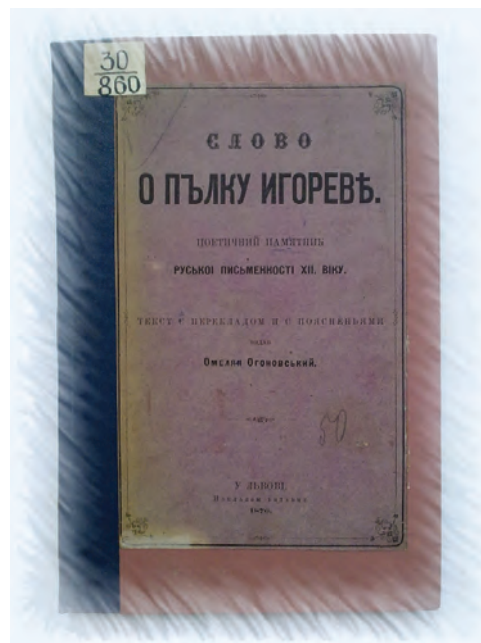
Ил. 3. Видання «Повісті временних літ», здійснене Імператорською Археографічною комісією.

Ил. 4. «Повість временних літ: міжрядкове співставлення і парадосис», видане Українським науковим інститутом Гарвардського університету.

Іл. 5. «Руська Правда» у фондах Наукової бібліотеки: видання А. Гінцбурга та В. Сергєєвича.

Іл. 6. Один із перших перекладів «Слова о полку Ігоревім» українською мовою, виданий О. Огоновським.

Іл. 7. Перше повне факсимільне видання Пересопницького Євангелія.

Іл. 8. Перший документальний науково-академічний переклад «Літопису руського» українською мовою.

Іл. 9. Козацькі літописи у фондах НБ: 1) «Літопис Самовидця», виданий Київською Археографічною комісією; 2) Перший науковий переклад «Літопису Самійла Величка» українською мовою.

Іл. 10. Фотомеханічне видання «Букваря» І. Федорова: кириличний алфавіт та зображення герба м. Львова з друкарським знаком І. Федорова.

Лл. 11. Видання «Енеїди» І. Котляревського, здійснене П. Житецьким, та «Кобзаря» Т. Шевченка, під редакцією В. Доманицького.

Лл. 12. Факсимільне видання «Граматики малоросійського нарччія...» та «Прибавление к Грамматике...» О. Павловського.

Лл. 13. Студії з історії української мови: 1) «Очеркъ литературной исторіи малорусскаго наречія в XVII вѣкѣ с приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII вѣка» П. Житецького; 2) «Нариси з історії української мови» І. Свенціцького; 3) «Нариси з історії української мови та Хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українчини XI-XVIII вв.» О. Шахматова та А. Кримського.

Лл. 14. «Прикраси галицьких рукописів XVI в.» І. Свенціцького.

Іл. 15. Серія «Пам'ятки української мови» у фондах Наукової бібліотеки.

В. С. Кочмар,

зав. сектором Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

тел. (0482) 34 77 89

РУКОПИСНОЕ И КНИЖНОЕ НАСЛЕДИЕ УКРАИНЫ

Резюме

В статье на основе фондов Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова дана характеристика рукописно-книжного наследия Украины. Значительное внимание уделяется обзорам и описаниям церковно-богословской, законодательно-деловой, художественной литературы, а также исследованию летописей, первых грамматик украинского языка, лексикографических трудов, которые представляют собой духовную и языковую сокровищницу украинского народа.

Ключевые слова: рукописное и книжное наследие Украины, памятники письменности, Научная библиотека ОНУ.

V. S. Kochmar,

Head of the Sector

Scientific Library of the

Odesa I. I. Mechnikov National University

24, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine

Tel. (0482) 34 77 89

MANUSCRIPTS AND BOOK HERITAGE OF UKRAINE

Summary

The article presented manuscripts and book heritage of Ukraine on the stacks of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University. Much attention is paid to reviews and descriptions of the theological, law and fiction literature, Codexes, first Ukrainian grammar, lexicographical works, which represent the spiritual and linguistic treasure of the Ukrainian people.

Key words: manuscripts and book heritage of Ukraine, chronicles, Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University.